

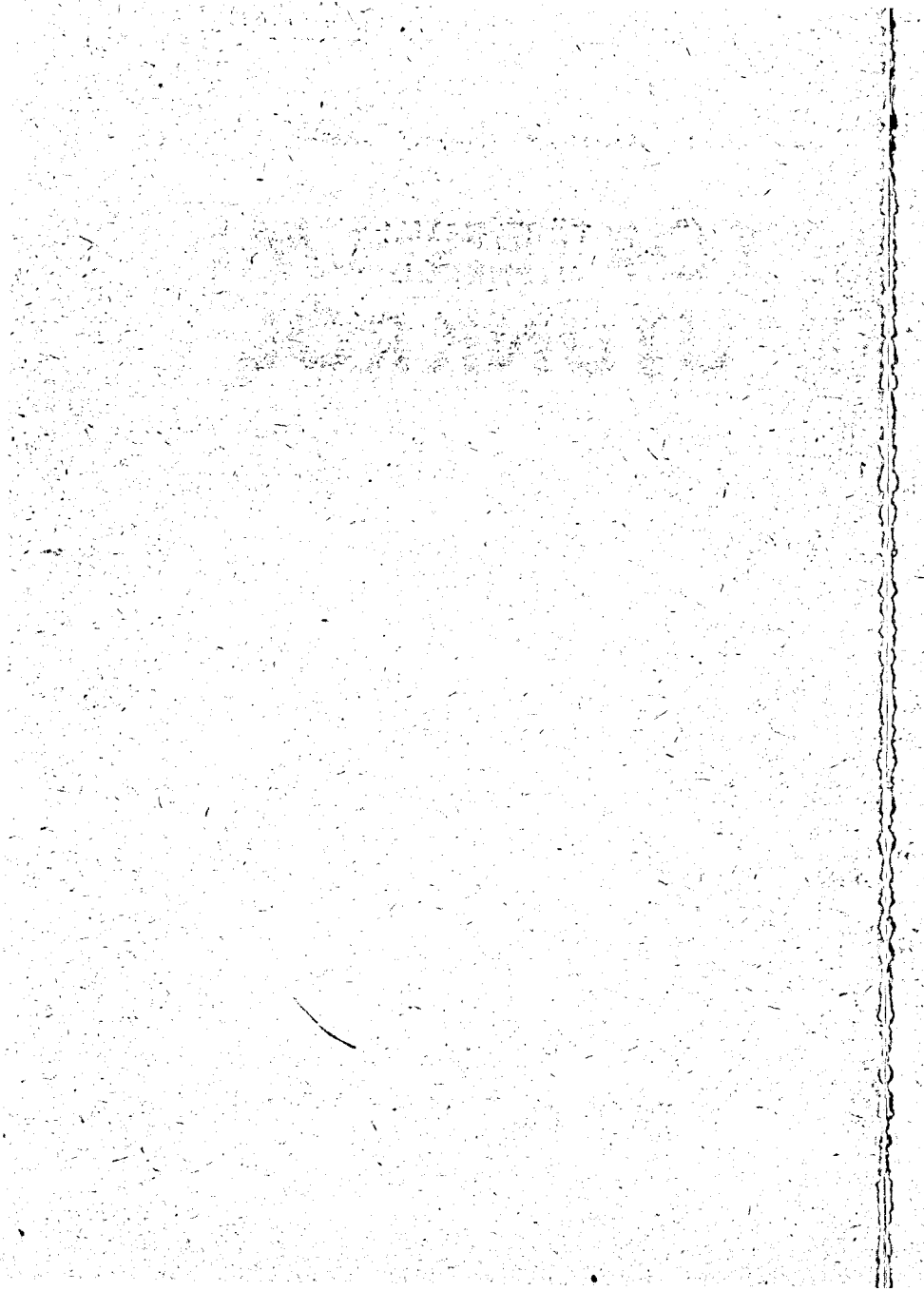
TÖRTÉNELMI UTUNKRÓL

A Horthy-rendszer

A „fényes szelek”

Az ötvenes évek

KOSSUTH

A 111245

A „Pártélet” kerekasztalai

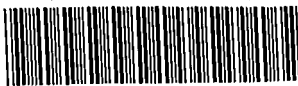
TÖRTÉNELMI ÚTUNKRÓL

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ/1985

A 111245

JATE Egyetemi Könyvtár

J000061086

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Szikra Lapnyomda, Budapest (85-1022)

Felelős vezető Csöndes Zoltán vezérigazgató

A kötetet Dús Ágnes szerkesztette

A fedélterv és tipográfia Pányi Béla munkája

Műszaki vezető Bereczki Gábor

Terjedelme 3,7 (A/5) ív

**ISBN 963 09 2661 X
(4007)**

Előszó

A történelem iránt érdeklődő közvélemény figyelme immár hosszabb idő óta közelmúltunk felé fordul. A rádió és a televízió műsoraiban, a művészeti alkotásokban, a publicisztikában és nem utolsósorban a történeti irodalomban gyakori téma – egyben vita tárgya – a két világháború közötti magyar társadalom és politika megítélése, a fasiszmus, a második világháborúban való részvétel, az antifasiszta ellenállási mozgalom történelmi értékelése. Az erősen eszmei töltésű és politikai tartalmú vita az utóbbi években egyre jobban kiterjedt a felszabadulás utáni korszakra is: a népi demokratikus átalakulás éveire és a szocialista építés kezdeti időszakára, célul tűzve ki az akkor lezajlott társadalmi változások, belső politikai folyamatok mélyrehatóbb feltárását és tisztázását.

A marxista kritikai megnyilatkozásokban többször elhangzott már: a vita alaphangja általában pozitívnak minősíthető. A vitázókat főként az a törekvés vezérli, hogy eltűnjenek a történelmi ismeretek fehér foltjai, megszűnjenek a történettudat hiátusai, s ezáltal megalapozottabbá váljék a történelmi közszemlélet, reálisabbá a nemzeti önismeret. Az alapvetően pozitív tendencia mellett vannak azonban a vitában zavaró momentumok is. Előfordul, hogy háttérbe szorulnak a társadalmi haladás szempontjai, elmosódik a történelmi felelősség, vagy éppenséggel a tömegek történelemalakító szerepe marad homályban. Mindezek esetenként oda ve-

zetnek, hogy felcserélődnek a valós történelmi értérendek: egyes történelemábrázolások túlzott „megértést” tanúsítanak a Horthy-rendszer szereplői iránt, sőt néha egyenesen „demokratikusra” színezik az ellenforradalmi korszakot; ugyanakkor – egy szűk vezetői csoport szektás, dogmatikus politikája alapján – egészében negatívnak minősítik a szocializmus első éveit, nemritkán az ezt megelőző éveket, a népi demokratikus időszakot is.

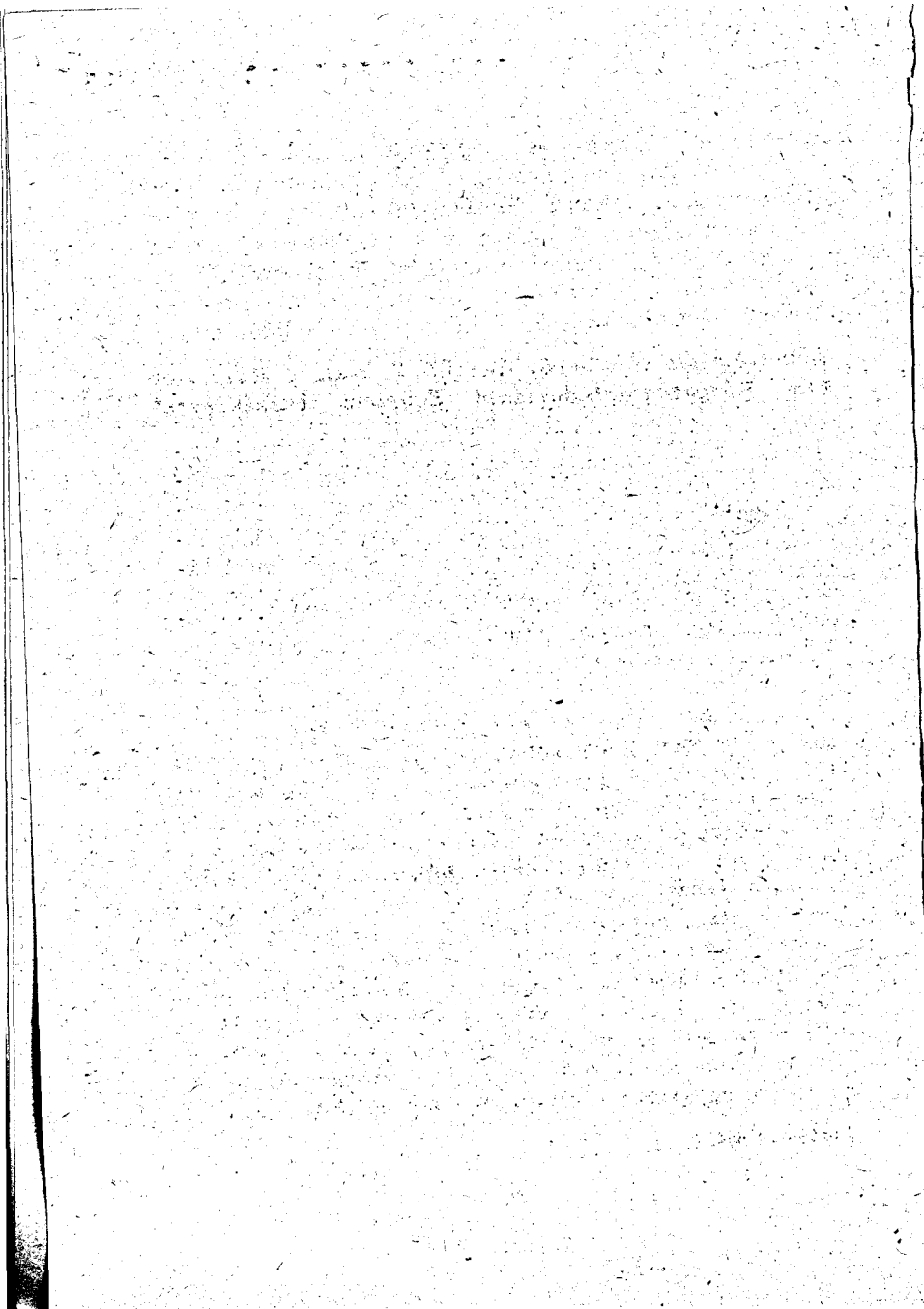
A *Pártélet* szerkesztőségében rendezett kerekasztal-beszélgetések tizennyolc résztvevője úgy vélekedett, nem lehet közömbösen elmenni az említett jelenségek mellett. Különösen nem, ha az ifjúságról van szó, amelyre a torzító nézetek sokszoros erővel hatnak, hiszen tapasztalatok híján történelmi ismereteinek jelentős részét éppen a nyilvános vitákból – újságokból, tömegkommunikációs adásokból, filmekből, könyvekből, beszélgetésekből – meríti. A kerekasztalnál ülők az eszmecseréjükben többször is említett felelősségvállalás, kiváltképpen az ifjúságért érzett felelősség miatt gondoltak arra: valamit tenniük kell ebben az ügyben.

„Természetesen nekünk nem lehet célunk sem az ötvenes évek »leleplezése«, sem a »megvédése«, hanem csakis az, hogy kiegyensúlyozottan, a valóságnak megfelelően értékeljük a szóban forgó korszakot” – az ötvenes évekről szóló beszélgetésen hangzott el ez a mondat. A vitavezető Lakos Sándor által megfogalmazott norma a másik két beszélgetésen is érvényesült. A résztvevők elsősorban a történelmi viták neuralgikus pontjait igyekeztek kitapintani, az okokra kívántak rávilágítani, s a polémiaik ellentmondásainak továbbgondolására, marxista szemléletű feloldására törekedtek. Gondolataikat, véleményüket akarták minél világosabban kifejteni. Az igényes alapállás ellenére nem vállalkoztak – már csak a beszélgetések korlátozott időtartama miatt

sem - egy-egy korszak, egy-egy történelmi kérdés teljességre törekvő értékelésére. Annál inkább találunk a vitaanyagban használható támpontokat, amelyek eligazítanak a szerteágazó polémiában, érthető és egyértelmű orientációt, amely segítheti a történelemábrázolás és -értelmezés, a történelemszemléletet alakító tudatformáló munka fejlesztési irányainak kijelölését.

Úgy tudjuk, a *Pártélet* hasábjain külön-külön közzétett kerekasztal-beszélgetések nemcsak széles körű hazai, hanem nemzetközi visszhangot is kiváltottak. Reméljük, amikor most kötetünkben együtt is megjelentjük őket, könnyebben hozzáférhetővé, még hasznosabbá válnak mindazok számára, akik a magyar társadalom közelmúltja iránt érdeklődnek, azt oktatják, ismertetik, bemutatják, vagy egyszerűen csak tanulmányozni kívánják.

A kiadó

A Horthy-rendszer megítéléséről

A beszélgetés résztvevői: Berend T. Iván, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, Bokor Péter filmrendező, Juhász Gyula, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója, Révész Ferenc, a Szabó Ervin Könyvtár nyugalmazott főigazgatója, Sipos Péter, a Párttörténeti Intézet főmunkatársa és Száraz György író, a „Kortárs” főszerkesztője. A beszélgetést Lakos Sándor, a „Pártélet” felelős szerkesztője vezette. A továbbiakban közreadjuk az eszmecsere legfontosabb gondolatait.

Lakos Sándor: Történettudományunk és közírásunk az utóbbi években gyakrabban fordul a Horthy-korszak felé. Tudományos feldolgozások és visszaemlékezések, cikkek és rádiós, televíziós szereplések tanúskodnak erről. Miközben a részleteket illetően bővült a köztudatban élő kép, az elmúlt években mintha egyúttal homályosabbá, összekuszáltabbá is vált volna. Akadnak elgondolkodtató vagy világosabb válaszra váró kérdések. Történettudományunk a két világháború közötti időszak nemzeti fejlődésének zavarait, ellentmondásainak okait kutatja, és – a korábbi leegyszerűsítésekkel szakítva – differenciáltabb képet próbál rajzolni az akkori társadalomról – nem kis eredménnyel. Ez szükséges és üdvözlendő. De úgy tűnik, mintha eközben háttérbe szorulna,

Pártélet, 1984. 6. sz.

elhomályosulna a Horthy-rendszer nemzetellenes jellege. Továbbá: tudományos körökben és – talán ennél is erőteljesebben – a tömegkommunikációban, a nagy nyilvánosság előtt hallatszanak olyan hangok, amelyek a Horthy-rendszerrel való azonosságvállalást sugallják, s ezek nem részesülnek kielégítő válaszbán.

Azt hiszem, el kellene gondolkodnunk azon, hogy mi-ből adódnak ezek a jelenségek. Vajon összefügg-e mindez azzal a kérdéssel, hogy hol tartunk az akkori időszzakkal kapcsolatos problémák megválaszolásában? Tudományos vagy inkább ideológiai jelenségről, vagy netán a megválaszolás késedelmeskedéséről van itt szó? Mivel magyarázható az eléggé gyakori bizonytalanság a tömegtájékoztatásban a Horthy-korszak ábrázolásával, értékelésével kapcsolatban? Vajon arról van-e szó, hogy a tudományos válaszok nem kerülnek be a tömegtájékoztatás áramkörébe, illetve valamilyen ok miatt nem veszik figyelembe őket, vagy pedig arról, hogy maguk ezek a válaszok nem kielégítőek? Mi gátolja, befolyásolja a tisztázódást, mit lehetne, kellene ennek érdekében tenni? Úgy vélem, beszélgetésünk célja, hogy közösen próbáljunk képet rajzolni arról, milyen is volt ez az időszak az objektív tények mérlegén.

Berend T. Iván: Egyetértek az indító gondolatsorokkal, és jogosnak érzem a feltett kérdéseket. A szépítési, újraértékelési, bizonyos értelemben rehabilitálási tendenciák valóban jelen vannak tudományos és közéletünkben. Ezeket azonban csak akkor lehet igazán megérteni és visszautasítani, ha azt is figyelembe vesszük, milyen sokáig élt egyfajta leegyszerűsítő megközelítés, szimplifikált ábrázolás a Horthy-korszakkal kapcsolatban. Például az olyan sommás, leegyszerűsítő megállapítások, hogy a Horthy-rendszer volt Európa első fasizmusa, Magyarország pedig Hitler utolsó csatlósa. Volt olyan felfogás is, hogy a történelemírásban optimista

szemléletet kell követni, vagyis a megítélés során azokra az erőkre kell a fő figyelmet fordítani, amelyek az adott korszak szempontjából nem meghatározók ugyan, de a jövő szempontjából döntőek. Ennek alapján nemegyszer úgy tűnhetett, mintha a progresszív, demokratikus erők döntő szerepet játszottak volna ebben az időszakban. Az ilyen megközelítéseknek szinte törvényszerű reakciója az ellentétes előjelű leegyszerűsítés.

Juhász Gyula: Ez a törekvés azzal a természetes jelenséggel is összefügg, hogy minden kor keresi a maga történelmi előképét. Minthogy a Horthy-rendszer semmiképpen nem lehetett folytatható hagyomány a felszabadulás utáni korszakban, ezt az ellentmondást úgy próbáltuk feloldani, hogy egy ideig kizárólag a munkásmozgalom történetét tekintettük előképnek. Természetesen ez nem volt tartható módszer, már csak azért sem, mert nem lehetett tartósan megkerülni azt a tényt, hogy a Horthy-korszak munkásmozgalmán belül is voltak nehéz problémák, komoly ellentmondások. Ez a beállítást a közvéleményben mindenképpen hiányérzetet teremtett és ellenhatásokat is szült.

Sipos Péter: A leegyszerűsítő felfogások hatása ma is érződik, és különösen a fiatal generációk történelmi tudatának formálását nehezíti. A fiataloknak nincs személyes élményük, nincs érzelmi háttérük, amely hitelesíthetné a valóban nehéz múltnak az idősebb generáció részéről természetszerűen indulatos, érzelmi elemekkel átszőtt megítélését. Számukra ez az időszak valóban történelem. Ezért is feltétlenül szükség van egy árnyalt, dokumentált képre, amelyet a puszta megbélyegzés nem helyettesíthet.

Bokor Péter: Persze az indulatokat, az érzelmeket a Horthy-korszak ábrázolásából nem szabad kikapcsolni, ezek nélkül nincs meggyőző állásfoglalás. Akkor van baj, ha csak az érzelem dominál, és háttérbe szorítja a

részletes tényfeltárást és érvelést. Az itt szóvá tett egyoldalú ábrázolást azzal lehet helyesen korrigálni, ha felelősen és tárgyilagosan mutatjuk be a baloldalt a Horthy-korszakban, a maga harcaival, nehézségeivel, küzdelmeivel, belső vitáival együtt. Így lehet valóban hitele annak, ha állást foglalunk amellett, hogy mi az akkori baloldali erő programjával értünk egyet, azt tekintjük a legjelentősebb értéknek, akkor is, ha a Horthy-korszakban a baloldali erőnek nem volt meghatározó befolyásuk.

Révész Ferenc: Egy főiskolán marxizmust tanító fiatalember kérdezte tőlem: mikor volt nagyobb szabadság – a Horthy-korszakban vagy napjainkban? A kérdés eléggé egyértelműen arra engedett következtetni, hogy az illető nemhogy túl sötétben látná, hanem el sem tudja képzelni a korabeli viszonyokat, a munkásmozgalom akkori helyzetét. De nyilvánvalóan nem ismeri magát a Horthy-rendszert sem. A valóságostól egészen eltérő kép alakult ki benne erről a korszakról, mégpedig éppen az azóta napvilágot látott emlékiratok, tömegkommunikációs adások, filmek alapján.

Száraz György: Nemcsak az okoz mindmáig gondot, hogy a Horthy-rendszert árnyalatokat nélkülöző koromfeketére festettük, hanem az is, hogy a munkásmozgalmat viszont egyszínűen vörösre. Továbbá: a történeti feldolgozásból nemegyszer úgy tűnik, mintha két történelmünk lenne: egy általános, úgynevezett magyar történelem, és egy munkásmozgalom-történet. Az utóbbi néhol érintkezik az előbbivel, itt-ott összekapcsolódik a köztörténettel, de a kettő tulajdonképpen nem alkot szerves egységet. Ez is zavarja a tájékozódást. Ha egy publicisztikai cikket akarok írni a Horthy-rendszer munkásmozgalmának történetéről, nem találok olyan könyvet, amelyben minden adat rendelkezésemre állna. Ötven helyről kell összéböngészni az apró részadato-

kat, s utána félve egyeztetnem azokat, nehogy hibát kövessenek el.

Berend T. Iván: Valóban sok probléma van még a történeti irodalomban, de legyünk tárgyilagosak. Az utóbbi jó néhány év történeti kutatásai jelentős eredményeket könyvelhetnek el a Horthy-korszak történeti feltárásában. Én a történeti munkákénál sokkal vitathatóbbnak tartom a különféle publicisztikai megnyilatkozások, viták és visszaemlékezések történelemképét, s ezek hatását a közvélemény történettudatára. Nagyon kevés az olyan szakmai publicisztika, amely vitába szállna a most már ellenkező előjelűvé vált, kifordított leegyszerűsítésekkel, szépítésekkel. Mi tagadás, a tömegkommunikáció ilyen irányú munkája is elég gyenge. Pedig a korábbival ellentétes irányú ferdítés ma már odáig megy, hogy egyesek a Horthy-rendszert félig-meddig demokratikus rendszernek állítják be, Magyarországról mint ellenálló nemzetről beszélnek, és sorolhatnám tovább. Ezzel a torzított, felületes, megalapozatlan képpel mindenképpen vitatkoznunk kell.

Juhász Gyula: Nem lehet tagadni, az utóbbi években találkozunk olyan törekvésekkel, amelyek szinte partatlanul szélesre tágitják a pozitív hagyományok körét, s eltúlozzák hatásukat is. Ebből adódik az a vélemény is, hogy Magyarország a második világháború alatt ellenálló nemzet volt. Ezzel a véleménnyel persze nem lehet egyetérteni, ám mégis mindezek mögött egy reális probléma húzódik meg. Úgy vélem, minden olyan erő, mozgalmat vagy irányzatot, amely valamilyen szempontból szemben állt a fasiszta uralommal, a hitlerizmussal, a szembenállás mértékében pozitívnak kell minősíteni.

Bokor Péter: A nemzeti értékek számbavételével egyenlő értékű feladatnak tartom a történeti tények hiteles feltárását. Ebben igen jelentős szerepük van a visszaemlékezéseknek. Akiknek értékes mondanivalójuk

van a jelen és a távolabbi jövő számára, azoknak a gondolatait meg kell őrizni. A színvonalas tömegtájékoztatásnak is fontos eszközei a memoárok. Szerencsére nagy számban jelennek meg most már a világháborús időszak memoárjai, de még mindig kevés az 1920-as, 1930-as évekre visszatekintő emlékezés.

Lakos Sándor: A visszaemlékezéseknek valóban nagy a jelentőségük, értékük. De természetüknél fogva erősen szubjektívek. Ezért is tűnik nagyon fontosnak, hogy a memoárirodalmat mindig kísérje objektív értékelés, megfelelő kommentálás, kritika. Sajnos, ennek ma kevés a nyoma. Hónapokon át beszéltünk például emlékiratokról, amelyek valóban illetékes személyek tollából tudósítanak a Horthyhoz közel álló magas rangú tisztek ténykedéséről, érintve többek között az elhárító, az úgynevezett defenzív osztály szerepét is. Sok fontos, történelmi szempontból érdekes tény bontakozik ki ezekből a visszaemlékezésekből. Elgondolkodtató azonban, hogy közben senki sem mondta meg, mi volt az a defenzív osztály, amelynek vezetője is közzétette emlékeit, hány ezer ember élete, sorsa, megkínzása tapad ennek az osztálynak a tevékenységéhez. A rádióban, a sajtóban, a televízióban e visszaemlékezések szerzői olykor egyértelműen pozitív személyekként jelennek meg, ami nem egyezik meg a történelmi valósággal. Gondolnunk kell tehát arra is, hogy a megjelenő visszaemlékezéseknek mindig van ideológiai hatásuk, tudatot befolyásoló erejük.

Juhász Gyula: A minap elképedve hallgattam én is a rádió reggeli ismertetését a szóban forgó könyv második kiadásáról. Az a kritikátlanság, ahogy kommentálták, már valóban az elvtelen dicsérgetés határait súrolta.

Száraz György: Mindez teljében igaz. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy a korszak szereplőit ne pusztán azoknak az intézményeknek az alapján ítéljük

meg, amelyeknek a keretei között tevékenykedtek, hanem személyes cselekedeteik alapján is. Vagyis legyen határozott véleményünk a rendszerről, de ennek alapján ne ítéljük el kollektíven a szereplőit. A kollektív elítélés ugyanis könnyen átcsaphat kollektív felmentésbe is. Hogy egy példát mondjak: emlékezetes volt számomra Bajomi Lázár Endre „Ego sum gallicus captivus” című könyvének az a csendőr altisztje, aki a nyilas hatalom idején is humánusan bánt a francia hadifoglyokkal. A csendőrséget mint testületet – joggal – elítéljük, de vajon el kell-e ítélnünk a könyvben szereplő csendőr altisztet is? Azt hiszem, nem. Éppen az árnyaltabb egyéni megítélés az, ami kizárja a személyes felelősség elkenését. Az általánosító elítélés másik pólusán ugyanis ott van a kollektív felmentés veszélye.

Berend T. Iván: Az elvvel egyetérték, de finomítanám a dolgot. A jelen esetben például arról van szó, hogy a Horthy-rendszer, de még a nyilas uralom idején is politikai számításból eredő magatartást tanúsítottak a nyugati nagyhatalmak állampolgáraival szemben. A különleges elbánás, amiben például a francia hadifoglyok részesültek, a rendszernek, illetve bizonyos intézményeinek az átmentését szolgálta, itt tehát egy politikai játékról volt szó. Ettől függetlenül lehetséges, hogy a könyvben szereplő csendőrparancsnok valóban humánus ember volt.

Lakos Sándor: A vitából eddig az derült ki, hogy valamennyien egyetértünk az árnyalt, differenciált történelmi értékelés szükségességével. Továbbá abban is, hogy a múlt leegyszerűsítései a mai napig hatnak, ugyanakkor, különösen a tömegtájékoztatás fórumain, újabban ellenkező előjelű torzításokkal igyekeznek „korrigálni” az előbbieket. Ha ezen nem sikerül túljutni, akkor a bizonytalanság csak fokozódni fog. Véleményem szerint a helyes, tudományos kép kialakítása szempontjából

Igen fontos, hogy történetiségében vizsgáljuk a korszakot, kezdve attól, hogyan született, hogyan keletkezett a Horthy-rendszer.

Juhász Gyula: Általában nagyon kevesen érintik a keletkezés kérdését és ezen belül azt a körülményt, hogy a Horthy-rendszer nem saját erejéből jutott hatalomra, hanem sajátos nemzetközi tényezők hatására, s ez messzemenően befolyásolta a belső hatalmi struktúrát, az intézményrendszert is. Az antant 1919. november 25-i jegyzéke leszögezte, hogy csak abban az esetben ismeri el az általa létrehozott kormányt, ha az biztosítja az úgynevezett polgári szabadságjogokat; ha nagyon rövid időn belül parlamentet hoz létre általános, titkos és egyenlő választójog alapján. Az, hogy Horthyék ezt – legalábbis formailag – megcsinálták, egyáltalán nem következett a siófoki fővezérség természetéből, programjából. Mindez a nemzetközi tényezők hatásának köszönhető.

Sípos Péter: Különösen az angol politikának volt szerepe a Horthy-rendszer kialakításában. Anglia globális politikát folytatott, s nem akarta, hogy ez a térség állandó zavarok forrása legyen. Az angolok által megszabott feltételek betartásának szükségességét Horthy is felismerte, s noha ő maga rokonszenvezett a Gömbös-féle fajvédő eszmével, a maga és az általa képviselt uralkodó csoportok hatalmának biztosítása érdekében mégis inkább Bethlenre és az angolokra hallgatott.

Berend T. Iván: A nemzetközi körülmények olyan szempontból is érdekesek, hogy Európában ez az időszak a levett proletárforradalmak fölött győzedelmeskedő ellenforradalmak időszaka, kivéve természetesen a Szovjetuniót. A közép- és kelet-európai térségben ekkor – megkésett módon – nemzeti forradalmak is zajlanak, és így az ellenforradalom és a megkésett nemzeti forradalom elemei erősen összekeverednek. Ez teszi lehetővé,

hogy a Magyarországon kialakult, klasszikusan ellenforradalmi rendszer nemzeti forradalomként léphessen föl, azt állítva, hogy a nemzeti függetlenség, a nemzeti követelések, a magyarság ügyének letéteményese. Mindez azt is jelenti, hogy sokféle politikai, ideológiai irányzat, áramlat él egymás mellett.

Száraz György: Az ideológiai és politikai áramlatok tényleges hatását nagymértékben befolyásolta, hogy a Tanácsköztársaság időszakában a nemzeti problémák megoldásának óhajta egy világforradalom reményével kapcsolódott össze. De később is úgy gondolták, hogy Trianon minden nemzeti veszteségét eltünteti majd a közeljövőben várható világforradalom. Mivel ez nem következett be, a tömegek várakozása csalódásba csapott át. A veszített illúziók azonban sok emberben újabb várakozást, újabb illúziót szültek. Nem kevés azoknak a száma, akik a hitleri nemzetiszocializmusban véltek kiutat találni, amely – látszatra – közvetlen nemzeti megoldást kínált, ezenkívül a szociális kérdések megoldását is hirdette.

Sipos Péter: Ebben a helyzetben rendkívül nehéz dolga volt a baloldálnak, a demokratikus erőeknek. Nemcsak a történelmi Magyarország felbomlásának, a Tanácsköztársaság vereségének következményeivel küszködtek, hanem azzal is, hogy mind a nyugati nagyhatalmak, mind a környező kisantant államok elfogadták és politikai magatartásukkal stabilizálták a Horthy-rendszert. A szociáldemokrata párt például hiába menesztett küldöttséget Angliába, hogy a nyugati nagyhatalmak gyakoroljanak nyomást az ország viszonyainak demokratizálása érdekében, kérésük süket fülekre talált.

Révész Ferenc: Rendkívül fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy a Horthy-rendszer tömény ellenforradalmi rendszer volt. Voltaképpen folytatója, megtestesítője az ezeréves magyar történelemnek és mind-

azoknak a tradícióknak, amelyeket a magyar uralkodó osztályok haladásellenes, nemzetellenes irányzatai, csoportjai képviseltek. Ki kellett alakítani bizonyos politikai játékkeret, működtetni kellett bizonyos, látszatra liberális formákat, engedményeket is kellett tenni, mindez azonban nem változtatott a rendszer lényegén. A lényeg pedig az, hogy rideg, könyörtelen osztályuralmat valósított meg. A rendszer születéséből, alaptermészetéből következett, hogy antidemokratikus volt, irreducibilis volt, jellemzői közé tartozott a szovjetellenesség, a kommunistaellenesség, mindenfajta haladó erő üldözése, a dolgozó emberek jogfosztottsága.

Juhász Gyula: Egyetértek azzal a megfogalmazással, hogy a Horthy-rendszer klasszikus ellenforradalmi rendszer volt. Ez a jellege abból is következett, hogy Horthyék egy leverett munkáshatalom után jutottak uralomra.

Berend T. Iván: Szerintem azzal a megfogalmazással, amelyet Révész Ferenc említett, csínján kell bánni. Persze sokféle tradíció keveredik itt, amelyek visszanyúlnak korábbi időszakokra. A lényeg azonban az, hogy a Horthy-korszak, a horthysta rendszer sajátos, csak erre az időszakra jellemző történelmi viszonyok terméke.

Száraz György: Ezzel én is egyetértek, de azt is hangsúlyoznám, hogy ezeréves történelmünk jogfolytonosságát nem szabad ráruháznunk a Horthy-rendszerre. A magyar nép, az ország ezer esztendő alatt – minden osztályelnyomás, minden történelmi tragédia ellenére – előrehaladt, fejlődött, s ennek az alapvető folyamatnak mi vagyunk a folytatói. Nagyon kell tehát tudnunk differenciálni. A lényegét illetően azzal lehet egyetérteni – amit egyébként Révész Ferenc is említett –, hogy a Horthy-rendszer a legreakciósabb tradíciók folytatása volt.

Révész Ferenc: Így igaz, mert Rákóczihoz, Kossuthhoz, Petőfihez semmi köze nem volt annak a rendszernek, akkor sem, ha előszeretettel próbálta őket kisajátítani magának.

Lakos Sándor: Én is úgy vélem, hogy egyértelműen kell megfogalmazni a Horthy-rendszer ellenforradalmi jellegét. Mélyen igaz, hogy történelmi tények nélkül nem tudunk hiteles értékelést adni. Ha azonban a részletek nem állnak össze egészszé, ha nem derül ki a lényeg, akkor a tárgyilagosság önmagában nem elegendő. Ezért jó volna közelebbről is megvizsgálni, milyen is volt valójában ez a rendszer, hogyan működött, tudott-e teremteni valamilyen konszenzust, s milyen irányban változott, fejlődött.

Sipos Péter: A Horthy-rendszer apparátusa lényegében biztosítani tudta a hatalmon levők legfontosabb osztályérdekeinek érvényesítését. A konszenzus megteremtésének fóruma a rendszer parlamentje s benne kormánypártja volt.

Juhász Gyula: A parlament szerepének értékelésénél igen fontos számításba venni, hogy fenntartását nemzetközi egyezmények is előírták. Többpártrendszer volt, de már a korszak kezdetén, 1920 és 1923 között gondoskodtak arról, hogy a parlamentben mindig abszolút többségben legyen a kormánypárt, és az ellenzék semmiféle körülmények között ne érvényesíthesse akaratát vele szemben.

Sipos Péter: A Bethlen-féle kormányzatnak sikerült egy eléggé differenciált társadalompolitikát is kialakítania. Végeredményben meg tudta magának nyerni azokat a társadalmi rétegeket, amelyeket fontosnak tartott. Biztosítani tudta például a birtokos parasztság támogatását, amely a falusi társadalom hangadója volt. De a munkásságot is sikerült olyan keretek között tartania, amelyek megakadályozták, hogy képes lehessen a rend-

szert megdöntésére. Ebben a megállapításban nincs semmiféle lebecsülés a legális szociáldemokrata párttal szemben. Arról van szó, hogy a rendszer vezetői felismerték, hogyan lehet „törvényes” módszerekkel a szociáldemokrata pártot és a szakszervezeteket korlátozni és elnyomni. Persze, az illegalitásba szorított kommunistákkal szemben a leghatározottabban és a legkíméletlenebbül léptek fel.

Juhász Gyula: A hatalom stabilitásának volt a biztosítéka az is, hogy a kormányzó széles jogkörrel rendelkezett, így a hadsereg az ő irányítása alá tartozott. 1926-ban visszaállították a felsőházat, hogy az uralkodó osztály tagjai közvetlenül is beleszólhassanak a törvényhozásba. Ha a hatalmat valamilyen inzultus érte, kíméletlenül lecsaptak. S ha az inzultus valamilyen legális fórumtól jött, amelyre nem lehetett közvetlenül lesújtani, ott volt az osztályellenes izgatással kapcsolatos törvény, amely lehetővé tette, hogy az ügyészség pert indítson a lapok szerkesztősege vagy a cikket író személy ellen.

Lakos Sándor: Várható-e, hogy a kutatás, a tisztázás folyamatában alaposabban körvonalazódik és történelmileg megfelelő helyre kerül a Horthy-rendszer ellenzékének, a baloldálnak, a kommunistáknak a szerepe?

Révész Ferenc: Néhány szót a munkásmozgalom helyzetéről. A szociáldemokrata párt rendkívül erős felügyelet alatt működött. Mindenütt ott voltak a rendőrségi megfigyelők vagy besúgók. Ha olyasmi hangzott el, ami a rendszer normáit sértette, akkor a gyűléseket feloszlatták vagy betiltották. A párt így is nagyon sokat tett a munkások sorsának javításáért, de túlságosan óvatos és visszafogott volt, legtöbbször nem használta ki a legalitás adta lehetőségeket annyira, amennyire a legális fennmaradás veszélyeztetése nélkül lehetett volna. Eb-

ben nagyon nagy szerepe volt a párt jobboldali vezetésének, személy szerint Peyrernek. A kommunista párt pedig rendkívül nehéz feltételek között, föld alá szorítva dolgozott. Sajnos, a két munkáspárt között – az ismert okok miatt – nem alakult ki egyetértés, ami a rendszer manipulatív és terrorisztikus eszközeinek alkalmazása mellett szintén hozzájárult ahhoz, hogy a munkásosztály körében nem fejlődött ki erősebb ellenállás.

Sipos Péter: A baloldal akkori politikai befolyásának megítélésénél azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a rendszer a maga javára ki tudta aknázni azt a körülményt, hogy az 1918–1919-es forradalmak időben egybeestek a nemzeti sérelmek keletkezésével. Tény továbbá, hogy a kommunista pártot kivéve a baloldali erők is elhatárolódtak 1919-től, a Tanácsköztársaságtól, a kommunista párt pedig a harmincas évek közepén a népfrontpolitikával összefüggésben szintén nem hivatkozott többé az 1919-es proletárdiktatúra örökségére. Mindezek a tényezők együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy a rendszer ellenforradalmi propagandája a forradalmakra való utalást is a saját céljaira tudta kihasználni, a középrétegeket, a kistulajdonosokat sikeresen ijesztgettek egy újabb 1919 bekövetkeztével.

Száraz György: A propaganda másik fegyvere a trianoni béke revíziójának hirdetése volt. Horthyék szándékosan és céltudatosan összekapcsolták a más államokhoz került magyar kisebbség sérelmeinek szóvátételét az úgynevezett történelmi igényekkel, vagyis a történelmi Magyarország restaurálásának idejétmúlt, reakciós célkitűzésével. A demokratikus progresszió külföldön élő, kiemelkedő vezetőinek, Károlyi Mihálynak és Jászi Oszkárnak azokat a – mondhatni, elég szerencsétlen – lépéseit, hogy az ellenforradalmi rendszerrel folytatott harcukhoz a kisantant kormányoknál kerestek támogatókat, Horthyék arra használták fel, hogy a

nemzetietlenség vádját süssék rá az egész magyar progresszióra. A rendszer ugyanakkor az eseti sérelmeket is az úgynevezett történelmi határok visszaállítására irányuló irredenta követelések alátámasztására használta fel.

Révész Ferenc: Saját emlékeimből is tudom, milyen erős volt a sovinizta propaganda. Az iskolai katedráról, a lapok hasábjairól, s tegyük hozzá, a különböző felekezetek szószékeiről is nap mint nap harsogott a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” irredenta jelszó. A szomszédos népek elleni gyűlöletkeltés az egész korszakon végighúzódott. Szüntelenül hangoztatták például a magyarság „kulturális felsőbbrendűségét”. Ez a propaganda-hadjárat sokak fejét megzavarta, s egyúttal arra is jó volt, hogy a felgyülemlett elégedetlenséget más irányban vezesse le, eltávolítsa az embereket a baloldali mozgalmaktól, pártoktól.

Lakos Sándor: Az akkori körülmények megítélésekor nem szorítkozhatunk csupán az ideológiai, politikai tényezők számbavételére, hanem feltétlenül foglalkoznunk kell a gazdasági helyzettel. Már csak azért is, mert közvéleményünk nem utolsósorban a gazdasági fejlődés eredményeivel méri egy rendszer sikeres vagy sikertelen voltát. Az elmúlt években több műben, több adásban hangot kapott, hogy a Horthy-korszak gazdasági fejlődése voltaképpen az 1867 utáni aranykorszak folytatása, s Magyarországon ekkor igen eredményes gazdasági előrehaladás ment végbe. Mit mondhatunk erről a tények tükrében?

Berend T. Iván: A Horthy-rezsim – Európa sok más országához hasonlóan – egy protekcionista, önellátó, importkiszorító, -pótló iparosítási politikára tért át. Ez meglehetősen konzervatív reagálás volt a világgazdaságban és az ország helyzetében végbement változá-

sokra. Lényegében azokban az ágazatokban (elsősorban a textil- és más könnyűipari ágazatokban) tudtak sikereket elérni, amelyek világgazdasági szempontból akkor már visszaeső, hanyatló ágazatoknak számítottak. A modern ágazatokban, elsősorban a gépipar egy-egy ágában, az élelmiszer-feldolgozás, a vegyipar néhány kisebb területén csak szórványos, szép, de összességében nem meghatározó eredmények születtek. Ennek az lett a következménye, hogy egyre jobban fokozódott az ország elmaradása a modern technika bevezetésében, s – egy-két terület kivételével – a korszerű infrastrukturális ágazatok kiépítésében. De voltak más konzekvenciák is. A hagyományos szerkezet, ezen belül az agrárjelleg fenntartására irányuló törekvés, mely német és olasz piacok révén volt lehetséges, a harmincas évek második felétől hozzájárult a Németországnak való gazdasági alárendelődéshez, a politikai és a gazdasági kiszolgáltatottsághoz. Véleményem szerint mindezek alapján ez az időszak a modern magyar gazdaság történetének, az egyes részterületeken történő előrehaladás és a nagyon nehéz világgazdasági közeghez való igazodási eredmények ellenére, negatív korszaka.

Révész Ferenc: A Horthy-rendszernek ez a gazdaságpolitikája súlyos következményekkel járt a dolgozó osztályokra nézve. A világgazdasági válság éveiben rendkívül megnövekedett a munkanélküliség, és a rendszer a létminimumot sem volt képes nyújtani a dolgozó emberek tízezreinek. Ezen a helyzeten, jellemző módon, majd csak a háborús konjunktúra változtat.

Sipos Péter: Úgy vélem, amennyire indokolt hangsúlyozni a magyar gazdaság stagnálását, annyira figyelembe kell vennünk, hogy Magyarországon, különösen a harmincas évektől, végbement egy bizonyos fokú modernizálódás is. 1944-ben a háborús pusztítások ellenére a magyar ipar kapacitása 50%-kal nagyobb volt, mint

igyekszik részt venni a második világháborúban, hogy az esetleges vereség idejére is maradjon katonai éreje. E politikai próbálkozások végső összeomlása 1944. március 19-én, a német megszállással következik be.

Lakos Sándor: Úgy tűnik, mintha egyes történelmi értékelésekben ma is vissza-visszatérnének az akkori illúziók. Találkozunk olyan felfogással, hogy a harmincas évek végének, a negyvenes évek első felének politikai képletében az angolszász orientáció ugyanolyan erejű volt, mint a német. Ez az elgondolás azt sugallja, hogy tulajdonképpen csak véletlen tényezőkön vagy e tényezők sorozatán múlt, hogy nem az angolszász orientáció érvényesült. Úgy vélem, az ország belső helyzetének vizsgálata adhatja meg a választ erre a nézetre.

Berend T. Iván: Valóban igen tanulságos a nemzetközi politikai orientációban tapasztalható ingadozásoknak a belpolitikai összefüggéseit is közelebbről megvizsgálni. Az 1930-as évek elejének megmozdulásai, főként a nevezetes 1930. szeptember 1-i tömegdemonstráció megmutatták a munkásosztály erejét. Jóllehet forradalmi helyzet nem alakult ki, az uralkodó elit körében nagy volt az ijedség a forradalomtól. Túlzottan a zsigereikben élt még a Tanácsköztársaság sokkhatása. Nem véletlen, hogy az uralkodó osztályok ekkor Gömböst segítik kormányra, aki a maga fajvédő törekvéseivel 1923-ban lényegében kiszorult a politikából. Gömbös arra törekedett, hogy megszüntesse a parlamentet, megoldja – úgy mond – a zsidókérdést, és hitleri mintájú berendezkedést alakítson ki. Ez akkor nem sikerült, mert az uralkodó osztályok Bethlen-féle csoportjai még láttak más megoldást. A harmincas évek második felétől azonban a szélsőjobbaldalt már nem lehet háttérbe szorítani a politikai életben. Az egymás után következő kormányzatok azt a taktikát folytatják, hogy a szélsőjobbaldali követeléseket saját programjukként hirdetik meg, úgy

gondolván, ezáltal a helyzet urai maradhatnak. A rendszer eközben egyre inkább jobbra tolódik, a hivatalos politika egyre messzebbre megy a Hitlerrel való szövetségben és a jobboldali követelések teljesítésében.

Sipos Péter: Szólnunk kell a zsidókérdésről is, hiszen egyetlen más környező országban sem volt a zsidóság szerepe olyan jelentős az ipari, értelmiségi foglalkozásokban, mint Magyarországon. Nálunk ezért rendkívül könnyű volt az elégedetlenséget ebbe az irányba terelni, s a társadalmi ellentmondásokért, feszültségekért a felelősséget a zsidó származású polgárságra, kispolgárságra hárítani. A zsidótörvények kapcsán sikerült korrumpálni a társadalom politikailag aktív rétegeit vagy legalábbis azok jelentős részét. Ezáltal mind többen lettek érdekelték a tengelyhatalmak melletti kitartásban és a belső rendszer olyan irányú átalakításában, amely a totális fasizmus felé mutat.

Révész Ferenc: Szorosan a korszakhoz és e témához tartozik a népfront problematikája. Mind a kommunista, mind a szociáldemokrata párton belül eléggé elterjedt az a vélemény – persze ellenkező szemszögből –, hogy az egységfront-politika, a népfrontpolitika a kommunisták részéről csupán taktika. Ezért a népfront-gondolat hosszú ideig nem tudott olyan erővel hatni, hogy feloldja a két munkáspárt közötti hagyományos bizalmatlanságot. Az ország belső állapota és nemzetközi helyzete akkor olyan volt, hogy a legtöbb politikai erő inkább csak a jövőre gondolt. A jobboldali erők egy eljövendő totális fasizmusra, a hagyományos uralkodó osztályok hatalmuk jövődöbeli átmentésére, a baloldali erőkön belül a leginkább balra állók, a kommunisták, a baloldali szociáldemokraták a szocializmusra, és sok szociáldemokrata, különösen a szociáldemokrácia jobboldala a Horthy-rezsimet fölváltó polgári demokráciára. Azt hiszem, az előretörő fasizmus; a háború, de legin-

kább az 1944-es német megszállás döbbsentette rá a baloldali és más demokratikus erőket arra, hogy valamilyen reális módot kell találni az együttes cselekvésre, de erre már nem jutott sok idő.

Juhász Gyula: 1943-ban volt a legerősebb az az illúzió, hogy rosszabb pozícióban ugyan, de az ellenforradalmi rendszer átmenthető a Hitler utáni demokratikus Európába. Ezért is érintette nagy meglepetésként a kormányzatot, de a közvéleményt is az 1944. március 19-i német megszállás. Horthy azonban ezután is a korábbi gondolatvilágban élt. Nem kis engedményeket tett azért, hogy kormányzói posztja érintetlen maradjon. A legsúlyosabb: belement abba, hogy több százezer embert deportáljanak a haláltáborokba. Mindezt azért, hogy a rendszert, az államapparátust fönntartsa, és egy kedvező pillanatban ki tudjon válni a német szövetségből. Csakhogy Horthy és környezete nemcsak az ország valódi érdekeit hagyta figyelmen kívül, hanem a politikai erőket is hibásan ítélte meg. A rendszer, a gépezet, vagyis az államapparátus, a katonai vezetés, a köztisztviselői kar 1944. október 15-én már nem volt alkalmas arra, hogy kiváljon a német szövetségből és átálljon a szövetségesek oldalára. Csak arra volt alkalmas, hogy sodródjon a folyamattal, amely a végső katasztrófához, a nyilas uralomhoz vezetett.

Bokor Péter: A háború után a népbíróági perekben Lakatos Géza és társai arra hivatkoztak, hogy október 15-én, a fegyverszünet proklamálásakor Horthy teljesen lehetetlen lépésre határozta el magát, mert e lépés véghezviteléhez semmiféle katonai erőre nem támaszkodhatott. Most azonban lépten-nyomon kiderül, hogy ez nem igaz. Történelmi dokumentumok után kutatva én már a tizenötödik, tizenhatodik olyan fegyveres zászlóalj összeszámlálásánál tartok, amelynek budapesti jelenléte a proklamáció idején bizonyosnak tekinthető.

De lehet, hogy ennél is több volt. A tábornokok akkor azért vallottak úgy, ahogy vallottak, hogy ezzel elhá-
rítsák önmagukról a felelősséget.

Sipos Péter: Az uralkodó osztályok felelősségét még inkább aláhúzza, hogy annak ellenére is dédelgették az angolszász bevonulással kapcsolatos reményeiket, hogy az amerikaiak több ízben világosan kijelentették: Magyarország nem vetnek be angol-amerikai csapatokat, a magyaroknak tehát a Szovjetunióval kell tárgyalniuk.

Berend T. Iván: A háború időszakára és már az 1930-as évekre visszatekintve nem árt emlékeztetni a nyugati politika felelősségére is, anélkül, hogy ez bármit csökkentene a magyar uralkodó osztályok felelősségén. Nemrégén egy amerikai történész mutatta ki, hogy a nyugati hatalmak a második világháború első csatáját az 1930-as években veszítették el ebben a térségben, amikor Közép-Európát átengedték a német érdekszférába. Elhibázott gazdaságpolitikájukkal a megszorult közép-európai államokat pénzügyileg csődbe juttatták, az agrárkrízis mélypontján levő országoknak pedig – ellentétben a náci politika tudatos lépéseivel – nem nyújtottak igazán értékesítési lehetőségeket, s így ezek az országok Németország karjaiba sodródtak.

Juhász Gyula: A világháborús időszak mai értékelői, bármilyen oldalról nézzék is az eseményeket, találhatnak érveket arra, hogy egyik vagy másik politikus mit miért tett. De más dolog a magyarázat és más a felmentés. Ami történt, azért felelős volt Horthy, hiszen ő volt ennek az országnak az államfője, és vele együtt felelősök mindazok a főtisztviselők, tábornokok, akiknek hatalmi eszköz volt a kezükben. Különösen súlyos felelősség terheli a Horthy-rendszert azért, hogy egy negyedszázadon át terjesztette és hirdette a más népek elleni gyűlölködést, s a maga részéről mindent elkövetett,

hogy ezzel előkészítse a talajt egy majdani agresszív háborúban való részvételhez. A nép nagy része ebben az időben már nem értett egyet azzal, ami történik, a demokratikus erők megpróbálták szervezni az ellenállást, ahhoz azonban, hogy valami történjék, arra lett volna szükség, hogy a hatalom birtokosai – vagy legalább a döntéshozatalra képes részük – is erre az oldalra álljanak, márpedig ez nem történt meg. A felelősség ezért egyértelműen a rendszeré és annak vezetőié.

Sipos Péter: Horthy a kiugrási kísérlettel annyit mindezenesetre elért, hogy önmagát megmentette a felelősségre vonástól.

Juhász Gyula: Gyakran polemizálunk azzal a minősítéssel, hogy hazánk volt Hitler utolsó csatlósa, és ez a vita teljesen jogos, ha a minősítést nem a Horthy-rendszerre, hanem az országra vonatkoztatják. Egyúttal szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy az államapparátusról sokan leváltak ugyan a tragikus hónapokban, a zöm azonban mégiscsak Szálasi követte. Többnyire nem azért, mert nyilas érzelmű volt, hanem mert úgy vélte, hogy a magyar államiségnek ez az utolsó mentvára. Olyan mértékű volt a ragaszkodás, hogy a köztisztviselői kar jelentős része, a katonatisztek, a hadsereg, a rendőri apparátus igen tetemes hányada még az országot elhagyva és más országba települve is megőrizte szervezeteit. Ilyen gyászos módon ért véget ennek a rendszernek a története.

Lakos Sándor: Beszélgetésünk nyomán – miközben igyekeztünk a Horthy-rendszert meghatározó fontosabb tényezőket számba venni – feltárult a rendszer ellenforradalmi jellege. Létrejöttekor arculatát lényegesen meghatározta a nemzetközi tényezők hatása, többek között ennek tulajdonítható bizonyos demokratikus formák tudomásulvétele. Ez az akkori körülmények között a magyar uralkodó osztálynak is érdekében állt, mert

könnyebbé, problémamentesebbé, „szalonképesebbé” tette az ellenforradalmi politika nemzetközi elfogadtatását, érvényesítését. Míg az 1930-as és részben még az 1940-es években az uralkodó osztályok a maguk hatalmi érdekeit féltve még fékezni próbálták a jobboldal előretörését, ez később növekvő mértékben együtt járt követeléseinek átvételével. A fejlődés elvezetett a nyílt fasiszta uralomhoz, ami azt is bizonyítja, hogy magától az ellenforradalmi politikától sohasem volt idegen a nyílt, terrorisztikus uralmi forma, a totális fasizmus.

Horthy döntései kritikus helyzetekben nem voltak véletlenek, mint ahogy az sem, hogy végül is nem állt el-lent a nyílt fasizmus erőinek. A demokratikus erők-re való támaszkodás a rendszertől, a rendszer gazdájától idegen volt. Ez világít rá a horthysta uralkodó osztályok nemzetellenességére, népellenességére. Ebből következik a felelőssége is, melynek következtében az ország mindvégig részese maradt egy egyértelműen reakciós célokat szolgáló, igazságtalan támadó háborúnak. A Horthy-korszakról a történelem kimondta az ítéletet, és ez a történelmi ítélet szolgál alapul a közvélemény értéktételeének is.

A Horthy-korszak, a Horthy-rendszer felületes, hibás, torz megítélése zavart okozhat eszmei-ideológiai kérdésekben. És fordítva: a helyes, a tudományos történelmi értékelés jelentősen hozzájárulhat az eszmei tisztázáshoz, s ezzel mai problémáink, feladataink megoldásához. Különösen nagy a felelőssége mindenkinek, aki ezzel az időszakkal foglalkozik, az ifjúság történelemszemléletének, végső soron társadalomképének, mai értékrendjének alakításában. És ezt a felelősséget, akár akarjuk, akár nem, akár tudatosan bennünk, akár nem, mindenképpen vállalnunk kell.

A „fényes szelek”

A beszélgetés résztvevői: Bacsó Péter filmrendező, Fekete Sándor irodalomtörténész, az „Új Tükör” főszerkesztő-helyettese, Gosztonyi János, a Magyarok Világszövetségének főtitkára, Korom Mihály történész, a Politikai Főiskola egyetemi tanára, Strassenreiter Erzsébet történész, a Párttörténeti Intézet munkatársa és Tömpe István, az Állami Rádió és Televízió Bizottság nyugalmazott elnöke. A szerkesztőség részéről a beszélgetést vezette Gyenes László, az összefoglalót készítette Bodó Károly.

Pártélet: A felszabadulás utáni esztendőkből hazánkban nagy horderejű változások mentek végbe. A rövid idő alatt lezajlott forradalmi átalakulás; a hősiesség és harc, amely a változásokat létrehozta, s a pártosság, amely mindezt kísérte, méltán avatta ezeket az éveket – az egyik korabeli mozgalmi induló kifejezésével szólva – a „fényes szelek” időszakává. Manapság mégis azt tapasztaljuk, hogy erről az időszakról a köztudatban politikai tartalmukat tekintve igen különböző elképzelések élnek, amelyek nem mentesek bizonyos ideológiai zavaroktól és mítoszoktól sem. Mindez indokoltá teszi, hogy szót váltsunk arról, melyek voltak ennek az időszaknak a legfontosabb jellemzői, s ezek miként tükröződnek a köztudatban.

Gosztonyi János: Bevezetőül talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a „fényes szelek” – pontosabban a „fényes szellők” – kifejezés a népi kollégiumi mozgalom indulójából származik, de ma már általában véve az akkori idők forradalmi tetteire, nagy népi mozgalmaira, a társadalmi, politikai viszonyokat gyökeresen átalakító változásokra vonatkoztatjuk. Emlékeimben ma is úgy él, hogy az akkori idők társadalmi életét egészében átjárta a „fényes szellők” árama.

Tömpe István: Ha meg akarjuk érteni, mi történt akkor, mit tett és mit élt meg az akkori nemzedék, mindenekelőtt magának a korszaknak a fő jellemzőit, tendenciáit kell megvizsgálnunk. A korszak alapvető meghatározója, hogy a szovjet hadsereg elsöpörte a régi rendszert, a gyűlölt elnyomó apparátust, véget vetett az oly sok szenvedést okozó fasiszta uralomnak. Ez volt a kiindulópontja társadalmi fejlődésünknek. A felszabadulás hatalmas lehetőségeket kínált. Másrészt az ország nagyon súlyos háborús károkat szenvedett; s ha a nép élni akart, mindenekelőtt az újjáépítéshez kellett hozzákezdeni. E történelmi feladatok megoldása érdekében viszonylag rövid idő alatt széles népi összefogás bontakozott ki. Én akkor Somogyban dolgoztam, közvetlen tapasztalataim innen származnak. Meggyőződéssel mondhatom, hogy a lényegesebb kérdésekben a dolgozó tömegek nagy része egyetértett, nevezetesen abban, hogy ami addig volt, annak meg kell változnia, hogy demokráciát kell teremteni. Valódi értelmet nyert és szinte jelképpé vált a megyeházán olvasható felírás: „A közjóért”. Valóban, éjt nappallá téve valamennyien ezért dolgoztunk, a közjóért fogtak össze mindazok, akik csak egy kicsit is szívükön viselték az ország sorsát.

Korom Mihály: Nehezen lehet megérteni ezt az időszakot, ha nem vesszük figyelembe, milyen rettenetes örökséget hagyott hátra a háború. Az ország felszaba-

dult a német megszállás, a fasiszta elnyomás alól, de a háború okozta óriási pusztítás tényei az egész országra ránehezedtek, sok tekintetben meghatározták a helyzetet, a feladatokat. Hogy csak az emberi vonatkozásokat említsem: az ország mai területéről a háború félmilliónyi emberéleletet követelt, csaknem egymillióan voltak távol hadifogolyként keleten és nyugaton, mintegy félmillió embert deportáltak, több százezer ember távozott nyugatra. Jellemző adat, hogy az országban 60-70 ezer árva gyerek volt. Ehhez járult a külpolitikai elszigeteltség, az ország tekintélyének mélyre süllyedése a háborúban játszott szerepünkből következően, a békeszerződés várható hatásai. A háborús káoszt és zavarodottságot tetézte a gyors ütemű infláció, az amúgy is nehéz életkörülmények további romlása. Ilyen viszonyok közepette kellett az erőket összefogni, az életét újraindítani és gyökeresen más alapokra helyezni.

Gosztonyi János: Mindez érzékelteti, hogy az összefogás nagyon nehéz körülmények között bontakozott ki. Még az osztályszempontból szorosan hozzánk tartozók egy részében is volt egyfajta kettősség: akarták is a változást, de félték is tőle.

Strassenreiter Erzsébet: Az ország belső fejlődése szempontjából igen kedvező feltételt jelentett, hogy a fasiszmus veresége és a Szovjetunió győzelme világszerre a demokratikus erők előretöréséhez vezetett. A haladásellenes, reakciós erők a kezdeti időkben az aléltás állapotában voltak, a haladó mozgalmak számos országban uralkodó helyzetbe jutottak, vagy legalábbis fontos pozíciókat szereztek. Így a belső reakciós csoportok a kezdeti időkben külső támaszra sem számíthattak. A nagy kérdés az volt, tudnak-e élni a haladó erők a lehetőséggel, tudunk-e élni a szabadsággal. S a nép erre a kérdésre pozitív választ adott: munkások, parasztok, értelmiségiek, tisztviselők, kispolgárok tíz- és tízezrei

kapcsolódtak be önként a közügyek intézésébe, ráébredve, hogy a magyar nép helyett senki más nem oldja és nem is oldhatja meg az ország égető gondjait, végezheti el a tennivalókat. Tömegméretekben tudatosult, hogy a történelem most páratlan esélyt kínál a cselekvésre, s az élet nemcsak lehetővé teszi, de egyenesen megköveteli, hogy éljünk ezzel az eséllyel.

Korom Mihály: A fejlődés tényei bizonyítják, hogy a haladó, népi erők tudták is élni e lehetőséggel. Nagy tömegek mozdultak meg, mégpedig elsősorban a kommunisták kezdeményezésére. Az említett viszonyok között kezdetben lényegében minden különösebb ellenállás nélkül bontakozhattak ki a néptömegek törekvései. Különböző népi szervek alakultak, amelyek kezükbe vették a közügyek intézését, újjászervezték a közigazgatást, intézkedtek a termelés megindításáról, új karhatalmat szerveztek. Ezt elősegítette, hogy a szovjet hadsereg a maga részéről kifejezetten arra törekedett, hogy a demokratikus felfogású hazai pártok és szervezetek maguk alakítsák ki a politikai életet, magyar igazgatási szervek jöjjenek létre és vegyék kezükbe az irányítást. E folyamatnak döntő állomása volt az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte 1944. december 21-22-én, amelyek tulajdonképpen a magyar népi demokrácia megszületésének napjai voltak, demonstrálva a belső erők felzárkózását a felszabadulással teremtdőtt lehetőségekhez.

Fekete Sándor: Annak idején mint diák Miskolcon éltem. Emlékszem, egyik polgári demokratikus gondolkodású tanárom lett a városi nemzeti bizottság elnöke. Nem volt kommunista és nem is vált azzá, de szívvel-lelékkel vállalta a fordulatot. Egy másik tanárom, aki vallásos meggyőződésű volt, az ellenállási mozgalom résztvevőjeként, aktivizálódott. Mellénk álltak katonatisztek, még pap is akadt egy-kettő. Egyébként Miskol-

con és Győrben – ahová szintén személyes emlékek kötnek – ennek a széles körű összefogásnak nem kis lendületet adott, hogy erős munkásmozgalmi bázisra támaszkodhatott.

Bacsó Péter: Ez az időszak számomra is felejthetetlen maradt. Emlékszem, két nappal a mi városrészünk felszabadulása után, 1945. január 15-én elmentem abba a gimnáziumba, ahová jártam, és a pincében még lent ültek a tanárok hosszú szakállal, és féltek. Néhány társammal együtt felhoztuk őket, majd a „Szabadság” című lapban hirdetést adtunk fel, hogy a Barcsay-utcai gimnáziumban megkezdődik a tanítás. Még szinte gyerekek voltunk, de természetesnek találtuk, hogy tehetünk és tegyünk is valamit. Olyan lehetőségek nyíltak a tenni vágyó emberek előtt, amilyenek addig még nem voltak Magyarországon.

Gosztonyi János: Friss tömegek áramlottak ekkor a politikai életbe, amelyeknek úgyszólván egyáltalán nem volt politikai tapasztalatuk. Akkor tanultak véleményt mondani, embereket szervezni és irányítani, kísérleteztek ki a hatalom gyakorlását. A tapasztalatlanság ellenére a folyamat gyorsan haladt előre, a demokratikus hatalom egyre izmosodott.

Strassenreiter Erzsébet: Egy dokumentumban olvastam, mennyire meglepő volt az emigrációból hazatérő kommunisták számára, hogy a felszabadult területeken mindenütt aktív embereket, erős tömegmozgalmat találnak. Mivel magyarázható ez? Azzal, hogy a Horthy-rendszerben – a kétségtelenül számottevő jobboldali, fasiszta erők mellett – létezett egy jelentős demokratikus és forradalmi baloldal is. Ez azonban nem kapott mozgási teret, sőt bizonyos része egyáltalán szóhoz sem juthatott, mivel a rendszer diktatórikus, nemritkán terrorisztikus eszközökkel fojtotta el a baloldali megnyilatkozásokat. Ezek az erők azonban léteztek, s a felsza-

badulás után gyorsan talpra álltak. Sőt nem felkészületlenül, hanem a korábban kidolgozott elképzelésekre épülő kész programmal léptek színre. Jól tükröződött ez a koalíciós pártok, a kommunista párt, a szociáldemokrata párt, a parasztpárt és a kisgazdapárt fellépésében, működésében. Mellettük a tömegaktivitás másik intézményes formáját a különböző népi bizottságok – a nemzeti bizottságok, az üzemi bizottságok, a földigénylő, az igazoló és más bizottságok – jelentették, amelyek többoldalúan kapcsolódtak a koalíciós pártok tevékenységéhez. Részint megtestesítették a meghatározott konkrét célokat szolgáló összefogást, részint pedig színterei voltak e pártok és a mögöttük álló osztályerők küzdelmének.

Gosztonyi János: A nemzeti bizottságok, legalábbis a mi vidékünkön, Vas megyében, hosszabb időn át gyakorlatilag a hatalom abszolút birtokosai voltak. Irányításuk alatt jött létre és működött a többi népi bizottság is. Eleinte működésük hatékonyságában jelentős különbségek voltak. De valamilyen módon mindegyik tesztet kifejezte a tömegek rohamosan megnövekedett politikai aktivitását, tenniakarását, cselekvőkészségét. Nem kis részben ezeken a népi bizottságokon keresztül, ezek révén vettek részt a tömegek a földreform véghezvitelében, az igazgatás megszervezésében, szálltak síkra a demokratikus vívmányok védelméért, és így tovább.

Strassenreiter Erzsébet: Működésük azonban nem jelentette azt, hogy a központi hatalom kiépítése, az intézményesülés, a helyi közigazgatás egységes irányítása ne lett volna fontos. Már nem sokkal az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után, 1945. januárjában megjelent egy rendelet, amely lényegében a helyi demokratikus szakigazgatás szisztematikus kiépítését irányozta elő, és a nemzeti bizottságok politikai szerepét állította előtérbe. A nemzeti bizottságok így egyre in-

kább a helyi közigazgatás politikai felügyeleti szervei lettek.

Korom Mihály: Tegyük hozzá, a nemzeti bizottságok és más népi bizottságok 1944–1945-ben a győztes antisziszta nagyhatalmak állásfoglalása következtében nem válhattak hivatalos államhatalmi szervekké. A nyugati hatalmak ugyanis ellenézték a közigazgatás gyökeres átszervezését, és a Szovjetuniónak tekintettel kellett lennie álláspontjukra. A népi bizottságok említett módon történt intézményesítése korlátozta is öntevékenységet, de egyúttal be is építette őket különböző módokon az új hatalmi rendszerbe. A frontvonal nem a központi hatalom és a helyi szervek között húzódott, nem az előbbi állt szemben az utóbbiakkal, hanem minden politikai erő igyekezett a maga befolyását érvényesíteni az államszervezet egészében, s a különböző periódusokban alapvetően ez határozta meg az egyes szervekhez fűződő viszonyukat.

Tömpe István: Mindezt azért is fontos tisztán látni, mert a korszak ábrázolásában olykor egyoldalúságok tapasztalhatók. Előfordul, hogy az eredményeket szinte csakis a kommunisták tevékenységének tulajdonítják, máskor viszont – s újabban sajnos ez a gyakoribb – negatív képet rajzolnak a kommunista pártról, szektásnak tüntetik fel. Igaz, akadt példa sorainkban a túlzott bizalmatlanságra. Saját nézeteinket is alakítanunk kellett, hogy széles osztályszövetségben gondolkodjunk, hogy például ne zárkózzunk el a vallásos emberektől, vagy a kispolgárokat, a gazdagparasztokat is bevonjuk a politikai életbe. Az is tény, hogy a kérdések egy részében a kommunista párt meg tudta szerezni valamennyi demokratikus erő támogatását, más kérdésekben viszont éles harc folyt a különböző politikai erők között, és ezekben a tömegek véleménye is megoszlott. Somogy megye dolgozói szinte egyöntetűen támogattak bennün-

ket a földosztásban, a háború sújtotta területek újjáépítésében, a közigazgatás újjászervezésében, sőt széles körű volt az egyetértés a beszolgáltatás teljesítésében is. Nagy tömegtámogatással szerveztük olyan akcióinkat, mint a fővárosi gyerekek balatoni nyaraltatása, a pécsi bányászok élelemmel való támogatása, a BCG-oltás általános megszervezése a tüdőbaj leküzdése érdekében. Éles harcot kellett viszont folytatni az osztályellenség nyílt fellépésével vagy suttogó propagandájával szemben, amikor olyan kérdések kerültek napirendre, amelyek kiváltságaikat fenyegették, korlátozták.

Gosztonyi János: A felszabadulás utáni időszak története meggyőzően tanúsítja, milyen hatalmas erőforrás rejlik a népi-nemzeti összefogásban. De azt is bizonyítja, hogy az alapvető osztályérdekek szembenállása előbb-utóbb szükségképpen kielezi a politikai küzdelmeket. Nemcsak nálunk ment végbe ez a folyamat, hanem szerte a világon. Ez hazánkban is serkentette, aktivizálta a reakciós csoportokat, fokozta az ingadozást a politikailag bizonytalan rétegek körében. Az osztályharc frontjai az 1945-ös választások idején már minden területen láthatóvá, nyílttá váltak. A választások eredményei pedig különösen felbátorították a régi rendszer embereit, a polgári erőket, s ezek támadásba lendültek. Visszakövetelték a parasztoktól a kiosztott földet. Önkényeskedni kezdtek a baloldali érzelmű emberekkel. A politikai hatalom kisajátítására törekedtek, legfőképpen a kommunistáknak a hatalomból való kiszorítását szerették volna elérni. Igyekeztek csökkenteni a nemzeti bizottságok, az üzemi bizottságok és más népi szervek szerepét is. A reakció támadása elleni válaszként született meg 1946 tavaszán a Baloldali Blokk, amely nem csupán a baloldali pártok, hanem általában véve a népi erők tömörülése volt az addig elért vívmányok védelmére és továbbfejlesztésére. Az országon végighul-

lámzó népi megmozdulás eredménye volt, hogy a reakció kénytelen volt visszavonulót fújni, hogy sikerült megvédeni a népi demokrácia vívmányait.

Pártélet: Az elhangzottakból kitűnik, hogy 1946-tól a politikai küzdelmek élesebb formát öltenek. Hogyan érinti a küzdelmek kiéleződése a tömegmozgalmakat, a kommunista párt fenn tudta-e tartani s meg tudta-e újítani tömegkapcsolatait a megváltozott történelmi feladatok megoldásában?

Strassenreiter Erzsébet: A kérdés alapvetően az volt, hogy az új, demokratikus hatalom milyen társadalmi tartalmat nyer, polgári vagy szocialista jellegű lesz-e. Ezt a kérdést, amely szükségképpen megosztotta a társadalom erőit, maga az élet tette föl. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert elterjedt az a nézet, hogy a kommunisták türelmetlensége, egyeduralomra való törekvése következtében bomlott fel a felszabadulást közvetlenül követő időszak ígéretes politikai egysége. Valójában a legkevesbé sem a pártok szubjektív szándékai idézték elő ezt az állapotot, hanem az eltérő osztályérdek. Úgy merült fel a kérdés, hogy például a hatalom a szegényparasztság boldogulását segítse-e elő, vagy a gazdagparasztsók további vagyonosodásához egyengesse az utat. Vagyis végső fokon az volt a kérdés, kinek épüljön az ország, mely társadalmi csoportok lássák a mind több eredményt hozó munka gyümölcseit, a tőkés viszonyok erősödjenek-e, vagy előrelépünk a szocialista társadalom megteremtése felé.

Tömpe István: A pártok vitáiban végső fokon ez a problémakör fejeződött ki, tükröződött vissza. A legkövetkezetesebben a kommunista párt képviselte a néptömegek érdekeit, fogalmazta meg törekvéseiket. Az általa megfogalmazott célok világosak, érthetőek voltak, és ezért a tömegek jelentékeny része támogatta, követte ezeket, mivel e jelszavakban felismerték a saját köz-

vetlen érdekeiket. A nagypolgárság, a gazdagparaszság érdekeit viszont sértette ez a politika s így egy részük mind erőteljesebben szembefordult vele, küzdött ellene.

Koröm Mihály: A burzsoázia gazdasági visszaszorítására irányuló küzdelem egyúttal a politikai szférát is érintette. Annál is inkább, mert – néhány más kelet-európai országtól eltérően – nálunk a burzsoázia fő erői a hatalom sáncain belül voltak, s 1947 nyaráig csak fokozatosan szorultak ki onnan. Ezért a hatalmi küzdelemben a kommunista pártnak szükségképpen kombinálnia kellett a felülről és az alulról jövő nyomás eszközeit. Ezt a kommunista vezetés, a baloldali erők – véleményem szerint – kiváló érzékkel oldották meg. Hiába szerzett a kisgazdapárt 1945 őszén abszolút többséget a nemzetgyűlésben, a politikai harcban sohasem tudott még csak megközelítőleg sem akkora tömegeket felsorakoztatni, mint a népi demokratikus fejlődés elmélyítésén fáradozó erők. Hatalmas méretű tömegakciók mutatták ezt meg – csak példaként utalok a Baloldali Blokk által 1946 márciusában szervezett több százezres fővárosi gyűlésre. Ebben a nagy erejű tömegharcban ment végbe a reakció elszigetelése, a hatalomból való kiszorítása. E folyamatban nagyon fontos volt, hogy a forradalmi erők, a „fényes szelek” harcosai széles tömegeket tudtak magukkal ragadni, meg tudták őket nyerni ügyüknek, el tudták velük fogadtatni céljaikat. Ennek olyan értelemben is megvolt a maga jelentősége, hogy a koalíciós pártok centrumához tartozó erők jelentékeny részét balra tolta, s egy hányaduk tartósan is a baloldali szövetségese maradt.

Fekete Sándor: Úgy vélem, történelmileg, társadalmilag rendkívül fontos, hogy 1945-ben jelentős számban támadtak folytatói a szocializmus, a demokrácia hazai nagy hagyományainak. Történelmi érdeme ennek a mi akkori mozgalmunknak, hogy azonos ütemben ha-

ladt és növekedett föl a fejlődés szükségleteivel, a kor követelményeivel. Résztvevői vállalták a közreműködést a történelmi feladatok megoldásában, a földosztástól a választási csatározásokon át a népi kollégiumok szervezéséig. A „fényes szelek” időszakának romantikáját, visszahozhatatlan és máig nem feledhető szépségét éppen ezek a küzdelmek adták meg. Ma is jólesik viszsza gondolni azokra a parasztemberekre, akik ekkor vehették birtokukba ősi jussukat, a földet. Hasonló érzelmeket váltott ki az újjáépítés, a gyárak újraindítása. Ehezve, fázva is lelkesen fáradoztak az emberek, mert azt érezték, hogy maguknak építik az országot. De a politikai küzdelmek kemény csatái ugyancsak élményt adó, embert formáló alkalmak voltak. Nap mint nap érezhettük, hogyan nyer a mi igazságunk teret, miként tudatosul az emberekben, hogyan szereznek eszméink újabb és újabb híveket, s miképpen öltenek testet a kormányzati rendelkezésekben, a gyakorlatban. A mi nemzedékünknek mindez hatalmas politikai élményt, sok-sok tapasztalatot adott, és erőforrásul szolgált a további küzdelmekben.

Bacsó Péter: Volt bennünk egyfajta küldetéstudat, ami feltétlenül összefüggött mind a forradalmi hagyományokkal, mind pedig az 1945 utáni helyzettel, a forradalmi tett lehetőségével. Joggal vallhattuk, hogy megforgatjuk a világot, hogy nem statisztái vagyunk a történelemnek, hanem alakítani is tudjuk. Sokan hallatlanul fiatalon, 21–22 éves korban kerültünk vezető pozícióba, lehetett döntő szavunk érdemi dolgokban. Belső meggyőződéstől fűtve gyakran rendkívüli élességgel, semmit sem kímélő radikalizmussal támadtunk rá a régre, a letűnt világ maradványaira. S ez nemcsak a fiatalokra volt jellemző: az egész forradalmi mozgalmat áthatotta ez a szellem. Az emberek lelkesedése a munka és a harc mindennapos élményeiből táplálkozott.

A társadalmi gyakorlat, a mindennapos cselekvésnek értelmet, célt adó erőfeszítések táplálták a „fényes szelék” nemzedékének hitét, s nem elsősorban néhány különleges képességű agitátor buzdítása.

Pártélet: A népi aktivitást kifejező szervezetek sorában fontos szerepet játszott az ifjúsági mozgalom is. Résztvevői, aktivistái ma is szívesen emlékeznek a MADISZ-ra, a SZIT-re, a népi kollégiumi mozgalomra. Mindezeknek a szervezeteknek és mozgalmaknak a működésében különösen jól nyomon követhető az akkori fiatal nemzedék öntevékenységének kibontakozása, magatartásuk, gondolkodásuk pozitív irányú fejlődése.

Gosztonyi János: A kör olyan volt, hogy a politika mindenki sorsát közvetlenül érintette, s ez a fiatalokat is tömegesen aktivizálta, politikailag érettebbé tette. Az éles társadalmi küzdelmek valósággal belesodorták a fiatalokat a politikai cselekvésbe. Az ifjúsági mozgalomról is elmondható, hogy a nehéz körülmények, a szűkös táplálkozás, ruházkodás s a szórakozási, pihenési lehetőségek hiánya mind-mind nem számítottak: halhatlan lelkesedéssel és felelősségérzettel végezte ki-ki a maga dolgát. Ez volt a jellemző a népi kollégiumi mozgalomra is. E mozgalom magvát a Györffy-kollégium alkotta, amelynek tagjai a felszabaduláskor az illegális munkában szerzett számos élménnyel, osztályharcos tapasztalattal léptek porondra. Tegyük hozzá: abban, hogy e mozgalom kibontakozott, alapvető szerepe volt a felülről kapott, főként a kommunista párt és a parasztpárt részéről nyújtott támogatásnak.

Bacsó Péter: Jól emlékszem rá, mennyire imponáló dolog volt számunkra ehhez a nagyon dinamikus, progresszív gárdához tartozni. Úgy éreztük, hogy ez megemel, többé tesz mindannyiunkat.

Fekete Sándor: Lelkesítő, felemelő volt a népi kollégiumok belső szelleme. Főként a jövőről vitatkoztunk;

de ezzel a lehető legszorosabban összefüggött a demokratikus, a forradalmi múlt, a követendő példa megismerése. Jómagam is írtam például dolgozatokat Petőfiről, Vasváriról, a márciusi ifjakról, voltaképpen arról, hogyan kötődünk mi a néphez, milyen szellemben kell tevékenykednünk, ha a népet akarjuk szolgálni.

Bacsó Péter: Volt a népi kollégiumoknak még egy igen fontos vonása: tagjaik mély morális felelősségét érezték egymásért, és számukra valóban elsődleges volt a közösségi érdek. Ennek érvényesülését nagymértékben elősegítette, hogy közösen megvitattuk terveinket és tetteinket. Manapság néha gúnyosan emlegetik a népi kollégiumok kritikai-önkritikai estjeit – melyeken gyakran késő éjszakába nyúló viták folytak –, pedig azok számunkra akkor gondolkodást, jellemet alakító fórumot jelentettek. Itt is és más fórumokon is érvényesült, tudatosult a közösségi kontroll és értékítélet, az az íratlan szabály – amit mindenki elfogadott –, hogy az egyén érdekei alá vannak rendelve a közösség érdekeinek.

Gosztonyi János: Az elhangzottakból is kiderül, hogy a NÉKOSZ nem egyszerűen szociális keret volt, hanem sajátos nevelési intézmény, továbbá radikális, szocialista diákmozgalom is, amely aktívan részt vett a közéletben. Vezérlő elve volt, hogy nem egyszerűen tanulunk, hanem elköteleztettek vagyunk osztályunk, a munkásság, a parasztság iránt.

Bacsó Péter: Talán érdemes néhány szót szólni a NÉKOSZ radikalizmusáról. A korábban már emlegetett küldetéstudat adta meg ennek háttérét, erkölcsi megalapozását. De ez a radikalizmus minden hevéssége, kétségtelenül meglevő anarchikus vonásai ellenére nem bomlasztotta az ifjúsági mozgalomban megvalósuló demokratikus egységet. Jómagam ebben az időben óriási küzdelem árán bekerültem abba az építőbrigádba, ame-

lyik Jugoszláviába ment vasutat építeni. A brigád pártok szerint volt szakaszokra osztva. Már utazás közben elkezdtünk politizálni, vitázni, nemritkán hajba is kapunk. De aztán a munka során mégis létrejött közöttünk az egység. Úgy érzem: ez volt a titka a dolognak. A különböző pártállású, meggyőződésű fiatalok, ha vitáztunk is, a munkában valamennyien összefogtunk, mert tudtuk, hogy csak együttesen boldogulhatunk.

Pártélet: Ismeretes, hogy 1947–1948 folyamán rendkívüli mértékben felgyorsultak a folyamatok, s ennek eredményeként eldőlt a küzdelem, az, hogy ki kit győz le, az ország a polgári demokrácia vagy a népi demokrácia útjára tér-e. Milyen tényezők játszották ebben a fő szerepet? Mennyiben változott ennek következtében a politikai szövetségről alkotott korábbi felfogás, s miként hatott mindez a néptömegek politikai aktivitására, kezdeményező szerepére?

Strassenreiter Erzsébet: Az 1947-es választások után végbement fordulat szorosan következett az előző időszak eseményeiből. A baloldal, mindenekelőtt a kommunista párt nagy politikai tőkét szerzett a megelőző két és fél év közdelmei során, melyek egyben nagy politikai iskolát jelentettek a tömegek számára. A tények bebizonyították, hogy a baloldal olyan célokat képvisel, amelyek kifejezik a dolgozó osztályok legalapvetőbb érdekeit. Mind jobban teret hódított az a felismerés is, hogy a jobboldal elleni politikai küzdelem rendkívül sok energiát köt le, fékezi a társadalmi fejlődés menetét. Mindez polarizálta az erőket, és a harcok végigvitelére készítetett.

Tömpe István: Az ütem felgyorsulása, nyugodtan mondhatjuk, nem a tömegek akarata ellenére, hanem cselekvő részvételükkel történt. A balratolódást a koalíciós pártokban nem elsősorban a vezető szervek elhárítása, hanem legfőképpen saját tömegeik nyomása,

politikai mozgása kényszerítette ki. Többek között ezt jelzi, hogy a koalíció pártjainak tagságában földcsuszamlásszerű mozgás indult meg a kommunista párt felé. Hadd emlékeztessenek rá, az átáramlás 1948 elején már olyan mértéket öltött, hogy a kommunista párt vezetésének tagfelvételi zárlatot kellett kimondania.

Fekete Sándor: Nem szabad szem elől téveszteni a nemzetközi tényezőket sem, amelyek jelentős hatást gyakoroltak az események menetére. Nyugat-Európában ekkoriban szorítják ki a kormányokból a fasizmus elleni harcban legnagyobb áldozatokat hozott kommunista pártokat. Churchill fultoni beszéde, a Truman-elv, a Marshall-terv mind-mind jelzései a hidegháborús politikára való áttérésnek. A fenyegetettség, az imperiaлизм részéről fenyegető veszély a mi oldalunkon is érthetően a sorok szorosabbá zárására készítetett. Minden bizonnyal ennek is szerepe volt abban, hogy a fejlődés ütemének olyan erőltetett gyorsítására került sor, ami a későbbiekben csaknem végzetes következményekkel járt.

Koröm Mihály: Tegyük hozzá, már ez idő tájt is megjelenik a későbbi időszak szektás torzulásainak egy-egy előjele a kommunista párt vezetésének gyakorlatában. A tömegekhez, a szövetségeseikhez fűződő viszonyt azonban ez akkor még lényegében nem érinti, a tömegek bíznak a pártban, s a párt is bízik a tömegekben. Csak a hatalom teljes megszerzése és megszilárdulása után ment végbe egy olyan szektás fordulat, amely szűk térre korlátozta a népi tömegaktivitás és öntevékenység, az alulról jövő kezdeményezés lehetőségeit. Ez azonban már egy másik időszak, a felszabadulás utáni történelemnek egy másik szakasza.

Gosztanyi János: Mindezt úgy foglalhatnánk össze, hogy a „fényes szelek” nemzedéke hazánkban győzelemre tudta vinni a népi demokráciáért folytatott har-

cot. Végigvitte a forradalmi átalakulás folyamatát, s ezzel utat nyitott a szocialista társadalom építéséhez. Ez hallatlanul nagy forradalmi vívmány, történelmi tett volt. A „fényes szelek” nemzedéke az adott lehetőségek keretein belül továbbra is képviselte ezt az ügyet, a feltételek azonban a negyvenes évek legvégén lényegesen módosultak. A szektarianizmus és a dogmatizmus eluralkodása, a személyi kultusz nem kedvezett annak a szellemiségnek és felfogásnak, annak a gyakorlatnak, amely a „fényes szelek” időszakát, annak harcosait jellemezte. A leglényegesebb elem ment veszendőbe: a tömegekkel való együttes gondolkodás és cselekvés igénye, a különböző dolgozó rétegek közvetlen érdekei iránti érzékenység, a szövetségesek iránt tanúsított figyelem és bizalom. Igazából az MSZMP létrejötte után éled ez fel ismét, természetesen lényegesen más feltételek és körülmények között. S éppen mert a körülmények mások, nem is lehet mechanikusan átültetni a mai gyakorlatba az akkori módszereket. Azt kell megtalálnunk, hogy mindaz, ami az akkori gyakorlatban lényeges és időtálló volt, a mai viszonyok között miféle módon, milyen intézményes formák között érvényesíthető.

Tömpe István: A népi demokratikus átalakulás időszakára tehát mint történelmi jelenségre kell visszatekintenünk. Érthető, hogy él bennünk nosztalgia, de tudomásul kell vennünk, hogy ami akkor történt, az egyszeri és megismételhetetlen. Hősi korszak volt, de – valljuk be – sok kezdetleges vonással, tapasztalatlanságból eredő hibával. A mai fejlettebb viszonyok között is nagyon fontos azonban, hogy helyesen vegyük számba és adjuk tovább ennek az időszaknak máig is érvényes emberi, politikai tanulságait.

Pártélet: Ez logikusan vezet el ahhoz a kérdéshez, hogy milyennek ítéljük meg e korszak bemutatását, elméleti, tudományos, művészeti ábrázolását.

Korom Mihály: A korszak mai ábrázolásának nagyon fontos kérdése, hogy mennyire tudjuk feltárni és bemutatni azoknak a haladó erőknél a működését, amelyek – élve a felszabadulás adta lehetőségekkel – megteremtették a független, demokratikus Magyarországot. A történettudomány az utóbbi évtizedben sokat tett ennek érdekében. A történeti kutatás eredményeinek is köszönhető, hogy a közvéleményben már meglehetősen ismertté vált, a népi mozgalmak működésének számos ténye, ezek történelmi jelentősége.

Fekete Sándor: Sok tartozásunk is van azonban ezen a téren. Annak idején az egyoldalú dogmatikus szemléletbe nem fért bele nemzeti történelmünknek az a progresszív vonulata, amely a „fényes szelek” időszakát megelőzte: sem a spanyolországi vagy a jugoszláviai magyar antifasiszták harca, sem az itthoni ellenállási mozgalom küzdelme. Hasonlóképpen egyoldalúan értékeltek az 1944–1948-as időszakot, e szerint a változásokban a magyar nép többé-kevésbé passzív szerepet játszott, a szabadságot – úgymond – ingyen, ajándékként kapta. Úgy gondolom, az effajta szemlélet is tovább él abban, hogy a mai fiatalságnak nem tudjuk elég hitelesen bemutatni a felszabadult Magyarország demokratikus erőinek hallatlan akarását, elszánt és lelkes törekvését a nép javának szolgálatára, készségét a fasiszmussal való szembe fordulásra és az új Magyarország megteremtésére.

Korom Mihály: 1948 után különösen sok torzító elem rakódott rá a megelőző évek történelmi képére. A dogmatikus felfogás szerint a koalíciós időszakban csak a kommunista párt játszott pozitív szerepet. Bár vezető szerepe tagadhatatlan, mégis valójában a nagy történelmi átalakulás százazrek, milliók műve volt, a nép hatalmas tömegei vitték végbe.

Fekete Sándor: A dogmatikus történetiszemlélet le-

küzdésében mutatkozó gyengeségeinket, következetlenségeinket nemcsak mi szenvedjük meg, hanem ellenfeleink is kihasználják. Erre hivatkozva állítják a „másik oldalon” ma is, hogy az 1944–1945-ös fordulatot nem a magyar nép, nem a nép minden alkotóelemét képviselő széles koalíció vitte végbe, hanem egyedül a kommunista párt csinálta, hogy ez a hatalom nem is volt legitim.

Korom Mihály: Az ilyen vitákban sajnos nemegyszer defenzívába szorulunk, pedig a történeti kutatások rengeteg tényt, érvet sorakoztattak már fel, amelyekre támaszkodva kifejthetjük álláspontunkat.

Gosztonyi János: Gondot okoz az is, hogy a közvetítő fórumok és orgánumok, az irodalom és a művészetek meglehetősen összemossák az 1948 előtti és utáni időszakot. Így aztán a korszakról alkotott kép igencsak eltorzul. Szerintem éles határvonalat kell húzni a két időszak között, hiszen 1945–1948 egészen más volt, mint a szektás, dogmatikus, személyi kultusszal terhelt politika évei. Ha voltak is a dogmatikus politikának bizonyos előjelei már ekkor is, a korszakot lényegileg más tényezők – azok, amelyeket megpróbáltunk bemutatni – határozták meg. A szektás elzárkózástól, a politikailag hibás, téves lépésektől, amelyek kezdetben néhány helyen előfordultak, a kommunisták, a baloldali erők a politikai küzdelmek tanulságaiból okulva hamar meg tudtak szabadulni. Igaztalan és bántó, hogy ezt a néhány esetet némely műalkotás szerzői egyoldalúan eltúlozzák, általánosítják, az egész időszak jellemzőiként tüntetik fel. A népmozgalmak résztvevőinek olykor tapasztalható sommás elmarasztalása és különösen a kifigurázásuk, mondjuk meg nyíltan, sértő a hatalmas történelmi alkotásokat létrehozó magyar népre.

Fekete Sándor: Olyan jeles költőink, mint Nagy László és Juhász Ferenc nem egy kiemelkedő alkotása, életművének egy része kapcsolódik történelmünknek

ehhez a periódusához. Van néhány regény is a korszakról, bár nem mindegyik tartozik íróik legjobb alkotásai közé. Összességében mégis azt kell mondanunk: az irodalom meglehetősen keveset tett azért, hogy a népi demokratikus átalakulás történelmét a nemzeti tudatba emelje. Leginkább a magyar filmművészetben van nyoma ennek a korszaknak, közülük a „Tegnapelőtt” című film például elgondolkoztató ebből a szempontból. Jancsó Miklós „Fényes szelek” című filmje is alkalmat teremtetett a tájékozódásra, a vitára, de sajnos valójában nem történelmi film, hanem parabola, ezért nem is tűzi célul a kor valódi képének árnyalt bemutatását, hanem inkább az akkori idők ürügyén kíván néhány általános és némely tekintetben vitatható gondolatot elmondani.

Bacsó Péter: Tapasztalataim szerint a mai fiatalságban hallatlanul nagy az érdeklődés e korszak iránt. Érdekli a fiatalokat a korabeli nemzedékek gondolkodása, küldetéstudata, az akkori politikai folyamatok és mozgások spontaneitása, dinamizmusa. Sajnos, ezekből ma keveset érzékelhetnek, ezek a vonások például, érzésem szerint, az ifjúsági mozgalomból jórészt hiányoznak.

Gosztonyi János: Közeledik felszabadulásunk 40. évfordulója. Jó alkalom ez arra, hogy forradalmi közelmúltunk történetéről differenciáltabb, hitelesebb, meggyőzőbb képet alkossunk és vigyünk át a köztudatba. Nemcsak a történelmi igazságnak tartozunk ezzel, hanem az akkori idők harcosainak is, akik nagyon sokat áldoztak, az életüket tették fel az új Magyarországra, s akik közül később sokakat méltatlanul elfeledtek. Az irodalom, a művészetek sokat törleszthetnének adósságukból azzal, hogy méltó képet rajzolnak a „fényes szelek” nemzedékének tagjairól, bemutatva, hogyan változtak, fejlődtek a történelmi események menetében, miként alakították ezeket, s eközben miképpen formálta őket magukat a történelem.

Pártélet: Beszélgetésünket nem összefoglalással, hanem néhány lényeges - a vitából is kicsendülő - következtetéssel szeretnénk lezárni. Egyik következtetésünk az lehet, hogy a felszabadulás után kibontakozott népi mozgalom fontos történelmi szerepet töltött be az ország demokratikus átalakításában. A népi szervek működésében a konkrét történelmi helyzet szükségletei jutottak kifejezésre. Intézményesítésük is a történelmi feltételek terméke volt, az akkori politikai viszonyok konszolidálódásával függött össze. Amint azonban a vita bizonyította, az intézményesülés önmagában nem volt akadálya, hogy a politikai mozgalom eleven maradjon. Sőt, sok tekintetben pozitív hatást gyakorolt, fokozta a népi szervek hatékonyságát, mert konkrétabb célt és tartalmat adott a társadalmi cselekvésnek. A valódi érték abban rejlik, hogy a forradalmi erők politikai vezetése akkor igényelte, felismerte és megtalálta azokat a formákat és módszereket, amelyek segítségével kibontakozhatott a tömegek politikai aktivitása, fejlődött a társadalom demokratikus gyakorlata.

Előrehaladásunk ma is nem kis mértékben függ a tömegek öntevékenységtől, tudatos társadalmi aktivitásától. E felismerést és a vele összhangban álló gyakorlatot segítheti elő, ha helyesen értékeljük és tudatosítjuk a felszabadulás utáni történelmi periódus népi mozgalmának tanulságait és tapasztalatait. Nagyon fontos, hogy a ráarakódásoktól megtisztítva, előítéletektől mentesen, valódi politikai és emberi értékének megfelelően, erényeivel és hibáival együtt, reálisan mutassuk fel a „fényes szelek” nemzedékének példáját - különösen a mai fiatal generációk előtt. Abban, hogy a kép hiteles és meggyőző erejű legyen, jelentős feladatai vannak az oktatásnak, az ismeretterjesztésnek, a tömegkommunikációnak, az irodalomnak, a művészeteknek, valamilyen nyiünk további tevékenységének.

Az ötvenes évekről

A beszélgetés résztvevői: Bacsó Péter filmrendező, Balogh Sándor történész, az ELTE egyetemi tanára, Csizmadia Ernő közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, Hajdú Tibor történész, az MTA Történettudományi Intézetének tanácsadója, Király István irodalomtörténész, az ELTE egyetemi tanára és Urbán Károly történész, a Párttörténeti Intézet osztályvezetője. A beszélgetést Lakos Sándor, a „Pártélet” felelős szerkesztője vezette.

Lakos Sándor: Sokféle tapasztalat tanúsítja, hogy az emberek széles köre, különösen a fiatalabb nemzedékek szeretnék pontos és megalapozott képet kapni az ötvenes évek első felének történetéről, igénylik a történetek és az összefüggések részletes és hiteles bemutatását. A közélet vitái, a tudományos művek, az irodalmi, művészeti alkotások reagálnak is ezekre az igényekre. Eligazítást adhatnak ebben a párt ezzel kapcsolatos – ismertnek tekinthető – állásfoglalásai, határozatai. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata megállapította, hogy a Rákosi-Gerő-klikk 1948 végétől a párt- és az állami életben káros módszereket alkalmazott. Voluntarista gazdaságpolitikát folytatott, mely figyelmen kívül hagyta az ország gazdasági adottságait. Mindez súlyos hibákhoz, sőt bü-

Pártélet, 1984. 3. sz.

nökhöz vezetett. A súlyos hibák következtében mélyen elkeseredett kommunisták és a párton kívüli demokratikus tömegek e hibák kijavításáért harcoltak, de hűek maradtak a kommunizmus eszméihez, a szocialista társadalmi rendhez. A világos és árnyalt elemzésen alapuló pártállásfoglalások ellenére nem elég tiszta a kép, nincs eléggé a helyén történelmünknek ez a szakasza a köztudatban. Ez a helyzet további elmélyült munkára kell, hogy serkentsen bennünket. Úgy gondolom, a mai eszmecsereben nem vállalkozhatunk az igen összetett kérdéskör minden fontos elemének tudományos igényű vizsgálatára. Így szerintem nem tűzhetjük célul magunk elé a nemzetközi összefüggések vagy a gazdaságpolitika gyakorlati problémáinak, hibáinak elemzését. Ahol ez szükségesnek látszik, persze kitérhetünk e problémák egyik-másik oldalára, de egészében az volna a legcélszerűbb, ha a kerekasztal-beszélgetésen megpróbálnánk hozzájárulni ahhoz, hogy egy kiegyensúlyozott összkép alakuljon ki erről az időszakról. Tisztázni kellene, hol, mely pontokon kialakulatlan a kép, vagy hol és miben torzít, melyek a legvitatottabb pontjai a szóban forgó periódusnak a közvéleményben, az irodalomban, a művészeti ábrázolásokban. Annak érdekében, hogy az összképet gazdagabbá, pontosabbá tegyük, természetesen érintenünk kell egyes részkérdéseket is, de arra minden bizonnyal nem vállalkozhatunk, hogy itt és most mindenre kiterjedő, alapos tudományos elemzést adjunk.

Csizmadia Ernő: A tisztázásra valóban nagy szükség van. Jelenleg ugyanis a vélemények, a nézetek meglehetősen eltérőek. Találkozhatunk olyan felfogással, hogy az ötvenes évek nagy történelmi sorsforduló volt, egy-két kisebb hibával, de gyakori ennek az ellenkezője is – például egyes cikkekben, a televízió némelyik adásában –, amely szerint az egész időszak voltaképpen

egy nagy tévedés, tévút, és csak bírálat illetheti. Tegyük hozzá: az utóbbi időben az ötvenes éveket egészében negatívnak minősítő vélemények erősödtek fel.

Hajdu Tibor: Valóban, bizonyos jelenségek zavart keltenek, különösen a fiatalok körében. Hogy csak egyetlen, nem is kis jelentőségű dolgot említsek: a fiatalok a középiskolában és az egyetemen egyfelől azt tanulják, hogy 1948-cal Magyarországon proletárdiktatúra kezdődött, másfelől, hogy – lényegében – ugyanekkor kezdődnek az úgynevezett ötvenes évek, a személyi kultusz időszeke. Mi azt mondjuk: a proletárdiktatúra jó, a személyi kultusz rossz. És működésbe lép a fiatalok logikája: mivel nem magyarázzuk meg kellőképpen, mi a különbség a kettő között, a proletárdiktatúrát azonosítják a személyi kultusszal, és így a proletárdiktatúra fogalma kérdőjeleződik meg.

Urbán Károly: Az ötvenes évekkel foglalkozó mai viták azért még inkább az idősebb generáció kortársi vitái, amelyeket rendszerint túlságosan is befolyásol – így vagy úgy – a személyes érdekelttség. Persze hatnak a fiatalokra is, de az a tapasztalatom, hogy e viták erős szubjektivitása miatt sok fiatalban keletkezik kétely az álláspontok tárgyilagosságát illetően. Amíg a személyes érdekelttség ily közvetlen és nagymérvű, nehéz is teljesen letisztult, higgadt történeti képet várni. Ez azonban nem menthet fel bennünket a vitatott kérdések tisztázása alól. Tisztázást igényel például, hogy mennyiben tekinthetjük az 1948–1956 közötti időszakot egységesnek. Az „ötvenes évek” alatt rendszerint az 1948–1953-as periódus jellemzőit értjük, kevesebbet beszélünk az 1953–1956 közötti évekről. Az 1953. júniusi fordulat hatását sem mértük még fel kellőképpen. Az 1953–1956 közötti időszak roppant gazdag volt új gondolatokban és előremutató kezdeményezésekben. Igaz, hogy a pártvezetőségben dűlő hatalmi harc következtében kevés való-

sulhatott meg belőlük, illetve jó részük deformálódott. Mégis hiba volna hallgatni róluk, vagy globálisan elvetni őket mint olyanokat, amelyek „szükségszerűen ellenforradalomhoz vezettek”.

Király István: Az ötvenes évekről zajló mai vitáknak megvannak a maguk történelmi előzményei. Tudjuk, hogy 1953–1956 között végbement a politika egyfajta helytelen polarizációja, s a politikai élet résztvevői is eszerint differenciálódtak. Ezért ha a mi generációnkban szóba kerül az akkori időszak, szükségképpen felidéződnek a régi viták. És a felelős vitázóknak erre tekintettel kell lenniük. A vitákat úgy kell folytatnunk, hogy ne ártsunk a párt egységének, a párt és a nép közötti kölcsönös bizalomnak. De közelmúltunk megítélésére hatást gyakorolnak a mai feladataink körül kialakult viták is. Vannak akik úgy vélik, a mai előrehaladást veszélyezteti, ha – az ötvenes évek árnyalt értékelését igényelve – a korszak pozitívumairól is szólunk. Mások – fordítva – az akkori negatívumok hangsúlyozásában bizonyos reformelképzelések túlhajtásának szándékát gyanítják. Ezt a gyanút nemegyszer az a ténylegesen létező reformutópizmus táplálja, amely olykor már a szocializmus alapvető értékeit is megkérdőjelezi, s amelyik az ötvenes éveket is csak a legsötétebb színekkel tudja ábrázolni. Az ilyen végletes megítélések nyilvánvalóan nem fogadhatók el.

Lakos Sándor: Természetesen nekünk nem lehet célunk sem az ötvenes évek „leleplezése”, sem a „megvédése”, hanem csakis az, hogy kiegyensúlyozottan, a valóságnak megfelelően értékeljük a szóban forgó korszakot. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy szóvá tegyük, ami a kor ábrázolásában téves vagy egyoldalú. Így például az a felfogás, amely a tömegtájékoztatás, a sajtó, a rádió, a televízió nem egy cikkében, műsorában hangot kapott, és amely az ötvenes éveket a magyar nép

legsötétebb korszakának nevezte, ezzel szemben a Horthy-korszakot viszont nagy megértéssel kezelte. Az ilyenfajta egyoldalúságok kapcsán óhatatlanul felvetődik, melyek a megítélés döntő kritériumai, mekkora súllyal esik latba például a vezetőknek, még pontosabban a vezetők szűk körének és a tömegeknek a szerepe. Ez döntő szempontnak tűnik. Számos vélekedés szerint a vezetés hibái, bűnei determinálják az egész korszakot. De vajon ilyen egyszerű lenne ez? Érdemes rajta elgondolkodni, hiszen ezekben az években százezrek, milliók becsületesen éltek és dolgoztak egy hibás politika mellett, az ismert nehéz és ellentmondásos feltételek közepette. Egy másik kérdés: ha hibák és pozitívumok egyaránt voltak, minek alapján tudjuk a korszakot helyesen megítélni? Mi az, ami objektíve meghatározó a korszak megítélésében? További kérdés: az ötvenes évekből ránk maradt ideológiai-kulturális és politikai hagyaték mennyire tekinthető - ha szabad ezt a kifejezést használni - feldolgozottak? Vajon lezártuk-e, amin már túl kellett jutnunk, megváltoztattuk-e, amit meg kellett változtatnunk, megszívleltünk-e minden tanulságot, megválaszoltunk-e minden kérdést, amit az ötvenes évek felvetettek?

Csizmadia Ernő: Mi lehet a reális megítélés kiindulópontja? A korszak vizsgálata és személyes tapasztalataim egybehangzóan amellelt szólnak, hogy közelmúltunknak ez a szakasza történelmi horderejű változások időszaka volt, nagy, szintén történelmi tanulságokat hordozó hibákkal. Ha a hozzám legközelebb álló területet, a mezőgazdaságot nézzük, azt látjuk, hogy egyes célok alapvetően helyesek, mások elhibáztak, túlzóak voltak. A nemes és jó célok esetében is előfordult azonban, hogy hibás módszereket alkalmaztak, sőt ezek mindinkább túlsúlyba kerültek, s végül a helyes célokat is eltorzították. Egyaránt vonatkozik ez az agrárpoliti-

kára, a parasztpolitikára és a szövetkezetpolitikára, a mezőgazdaság egész akkori fejlődésére.

Bacsó Péter: Úgy gondolom, az ötvenes éveket csak születésük körülményeinek ismeretében lehet helyesen megítélni. Ami ekkor kialakult, elválaszthatatlan a második világháborútól és annak következményeitől. A Magyar Kommunista Párt 1945 utáni politikája, ennek a politikának a hallatlan sikere összefüggésbe hozható a veszített háborúval, amely egy összetört államhatalmat, egy összetört gazdaságot, egy kompromittált uralkodó osztályt hagyott maga után. A stabilizáció, az újjáépítés, az „Arccal a vasút felé!”, a széncsata össznépi sikerek voltak, kifejezték egy nagyon széles nemzeti egység törekvéseit. Erre épült az MKP politikája, ezen alapult az – ideológiailag nem nagyon kimunkált, de gyakorlatilag jól alkalmazott – akkori szövetségi politika. Az alapvető törés 1949-ben éppen ebben a szövetségi politikában következett be, itt volt az alapvető változás. Azok a tömegek, amelyek a kommunista párt mellé álltak, nem voltak képzett marxisták, különböző rétegekből jöttek. Az eszmék, amelyeket magukévá tettek, nemcsak progresszív, de sikeres eszmék voltak, jó volt ezeket vallani, jó volt egy sikeres csapathoz tartozni. Fontos mozzanat ez a változások értékelésekor is. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni az objektív feltételek megváltozását, a hidegháborút, az úgynevezett jugoszláv ügyet, a gazdaságilag és katonapolitikailag hallatlanul kiélezett helyzetet, a fagyos nemzetközi légkört – mindezek kedveztek a személyi kultusz, a klikkpolitika kialakulásának, ilyenfajta személyi diktatúra létrehozásának. Az az érzésem azonban, hogy a szubjektív tényezők is nagyon fontos szerepet játszanak. Egy széles generáció hitt a kor eszméiben, s amikor rádőbbsent, mi történik valójában, nemcsak azt fájlalta, hogy félrevezették, hanem azt is, hogy az ország elsza-

lasztott egy nagy lehetőséget. Az ötvenes évek torzulásai kapcsán érzékelnünk kell egy nemzedék nagy fájdalmát is, azt a sóhaját, hogy mi lehetett volna ebből a dinamikus indulásból!

Hajdu Tibor: Úgy érzem, az ötvenes évek megítélésénél az egyik legalapvetőbb kérdés a kontinuitás és a diszkontinuitás. Vagyis, ahogy az előbb felvetődött, amikor az ötvenes évekről szólnak, akkor a jelenleg fennálló rendszer botladozásokkal teli kezdeti éveiről beszélünk-e, vagy pedig egy másik rendszerről, amiről 1956-ban, hál' istennek, megszabadultunk. Azt hiszem, a jelenlevőknek általában az a véleményük, hogy nagyjából ugyanarról a rendszerről van szó. Akkor viszont el kell választani azt, ami mégiscsak egészen más volt, ahol diszkontinuitásról van szó – ilyen például a törvényesség állapota, az agrárpolitika vagy általában a gazdaságpolitika, vagy a művészetekkel szemben alkalmazott politika –, attól, ami – legyen jó vagy rossz – nem vagy alig változott, ahol a kontinuitás az erősebb. Csak bizonyos fokig változott például a gazdaságpolitikán belül az iparpolitika, vagy a politikai döntéshozatali rendszer, amely szerkezetileg ugyanaz vagy majdnem ugyanaz, mint volt, természetesen megváltozott tartalommal. Tegyük hozzá: nincs világosan kimunkálva, kimondva, mit tekintünk folytatásnak és hol ragaszkodunk a diszkontinuitás hangsúlyozásához, s ez természetesen bizonyos zavarokhoz vezet elméletben, oktatásban, publicisztikában egyaránt.

Király István: Azt hiszem, a kommunisták között nincs vita arról, hogy az ötvenes évek a szocializmus alkotórésze. Ez éppolyan természetes kommunisták között – hogy egy távolabbi analógiát említsek –, mint ahogy természetes a keresztény kultúra és a középkor közötti kontinuitás. A kontinuitás gondolata a reformok szükségét nem zárja ki, a diszkontinuitás szerintem csak a

hibákra, bűnökre, torzulásokra vonatkozik. A kontinuitás-diszkontinuitás vitája tehát lényegében ezek arányának kérdése. Innen tekintve, a korszaknak van egy teoretikus-politikai megítélése, amely a dialektikus el-
lentmondáson belül a kontinuitást hangsúlyozza, a szocializmus építése korszakának látja elsődlegesen az ötvenes éveket. De van egy érzelmi-hangulati megítélése is, amelyik viszont a diszkontinuitásra teszi a hangsúlyt, s a bűnök, törvénytelenségek éveinek látja elsődlegesen ezt az időszakot. Az érzelmi-hangulati megítélésben – főként a fiatalok között – már elhomályosodik, mennyire összetettek, mennyire árnyaltak voltak a kor viszonyai, hogy a látszólagos egységen belül – nemcsak a pártban, hanem még a párt vezetésében is – mennyi különböző szín volt. Bonyolítja a dolgot továbbá az akkori társadalmi és politikai mozgás sok tekintetben eltérő menete. A társadalmi mozgás a szocializmus felé haladt, a szocialista rendszernek volt a belső mozgása, a politikai mozgás azonban sokban eltorzult, és a proletárdiktatúrának egy személyi kultusszal terhes, torz változatához vezetett. Mi indokolja mégis, hogy a sokban tévesztett politikai mozgás ellenére is a társadalmi mozgást a maga jellegében alapvetően pozitívnak lehet tekinteni? Lehetne itt hosszan sorolni a máig érvényes gazdasági, kulturális, társadalmi stb. vívmányokat. A magam részéről szakmámnak megfelelően csak a tudatban végbe ment történelmi jelentőségű változásokra szeretnék utalni. S ott is csak kettőt említek meg. Egyrészt az ország a szó legjobb értelmében megtanult „világban” gondolkodni, képes lett a maga helyét a világban felmérni. Másrészt, a társadalmi mozgások hatására kezdtek érvényesülni a köztudatban a haladás, az emberiség valódi értékei.

Urbán Károly: A társadalmi mozgás tekintetében fennálló folytonosság vállalása mellett kötelességünk,

sőt, a mostani feszült nemzetközi helyzetben, mondhatnám, elemi érdekünk, hogy tisztán lássuk és láttassuk azokat a külső és belső okokat, amelyek a társadalmi és a politikai mozgás tragikus elkülönülését előidézték. Reális képet kell alkotnunk arról is, hogy a politika torzulásai milyen mértékben gátolták a szocialista célok érvényesülését a társadalomban, a gazdaságban és a kultúrában. Elvégre 1956-ban nem csupán egy politikai gyakorlat mondott csődöt, de a szocializmus ügye is végveszélybe került Magyarországon. Az 1956 utáni gyors konszolidáció viszont arra enged következtetni, hogy a tömegekben az 1953-tól felerősödő illúzióvesztés és az azt követő összes megrázkódtatás ellenére sem szűnt meg az igény egy jobb szocializmus iránt.

Lakos Sándor: Az eddig elhangzottak alapján, úgy vélem, leszögezhetjük, hogy az ötvenes éveknek voltak objektíve pozitív vonásai a termelési viszonyokban, a fejlődés irányában, a gazdasági építómunkában, a művelődésben, az emberi viszonylatokban és sok más dologban. Százezrek váltak egy csapásra közéleti tényezővé. Mindezeket a pozitív vonásokat a hibákkal, a torzulásokkal, a bűnökkel együtt kell bemutatni, amelyeket nem lehet és nem is akarunk sem mentegetni, sem kisebbíteni, mert ezek szégyenfoltjai a szocializmusnak. E hibákat teljes egészükben, határozottan elítélve hangsúlyozzuk, hogy az ötvenes években a fő folyamatok, az objektív folyamatok szocialisták voltak, s az alapirány a szubjektív tényezőket tekintve is szocialista volt. Ami pedig a hibákat és a bűnöket illeti, mindent megteszünk azért, hogy ezek soha többé ne ismétlődhessenek meg.

Csizmadia Ernő: Az is nagyon fontos és tanulságos kérdés, hogy miként kerülhetett sor azokra a bizonyos torzulásokra. Nem könnyű válaszolni erre. Minden bizonnyal szerepet játszottak ebben a nemzetközi és a társadalmi körülmények, s voltak olyan tényezők a politikai

szisztémának is, amelyek errefelé vittek. Nagy kárt okozott a pártvezetés egységének megbomlása, a klikkek kialakulása és sok más körülmény, amely a párttagokban egyre növekvő csalódottságot okozott. Így vetődhetett fel végül a kérdés, hogy szocialista úton jár-e az ország vagy valamilyen más úton.

Király István: A torzulások lényeges okának – tragikus hibának – tartom, hogy hiányzott a vezetésnek a népbe vetett bizalma. A vezetés szűk körében érvényesült az a torz szemlélet, hogy 9 millió fasisztával kell felépíteni a szocializmust. Ez volt a vezetés részéről a döntő tévedés, s ebből következett az a felfogás, hogy a legfőbb teendő rendet teremteni közöttük.

Balogh Sándor: Véleményem szerint a hibák egyik lényeges okát a párt elméleti felkészületlenségében kell keresnünk. Nem véletlen, hogy Lenin olyan erőteljesen hangsúlyozta: minden nép eljut a szocializmushoz, de minden népnek magának kell „kikínlódnia” az adott viszonyoknak megfelelő, helyes megoldásokat. Mit látunk ezzel szemben az ötvenes években? A pártvezetők, ideológusok sokszor a kor legalapvetőbb politikai fogalmaival, olyanokkal, mint nép, népi demokrácia, szövetségi politika, nem tudtak mit kezdeni.

Csizmadia Ernő: Az elméleti tisztánlátásnak valóban óriási szerepe van abban, mennyire tud boldogulni a politikai vezetés. Persze ezt nem szabad úgy felfognunk, hogy valamiféle bibliából kell kiolvasni, mi is a teendő. A vezetésnek alapvető feladata, hogy a valóságból vonjon le következtetéseket, ezeket szembesítse az elmélettel, az ideológiával, s amennyiben szükséges, maga is formálja az utóbbit. Nem volna tehát szerencsés, ha az ötvenes évek ellentmondásainak feltárását egysíkúan áttennénk ideológiai vonalra, hanem elsősorban a valóság és az elmélet kölcsönhatását kell vizsgálnunk. Ezért én inkább úgy fogalmaznék: az ötvenes évek egyik fő

problémája az volt, hogy a párt elvesztette az adott helyzet reális elemzésének, a gyakorlat és az elmélet összevetésének képességét, s így „úszott” bele a különböző egyoldalúságokba az élet legalapvetőbb területein.

Balogh Sándor: Egy másik tényezőt is számításba kell venni, ha azt vizsgáljuk, hogy mi okozta azt a bizonyos törést az 1940-es évek végén. Az 1945–1948 között született vívmányokról – a kommunista párt kiemelkedő szerepét nem kisebbítve – azt mondhatjuk: közös alkotások. Szinte mindet a partnerekkel együtt csináltuk. Jó példa erre a pénzügyi stabilizáció, amelyre valamennyi partnerünknek volt valamilyen tervezete. A közvetlen demokratikus intézményekkel együtt ez egyfajta kontrollt jelentett. Ez a kontroll gyengült, majd megszűnt a későbbi években. Hol, miben érezni a kontroll hiányát az ötvenes években? Például abban, hogy a tulajdonos parasztságnak nincs semmiféle érdekvédelmi szervezete. Kérdés, jelentett volna-e valamit egy érdekvédelmi szervezet, például a beszolgáltatásokkal kapcsolatban. Szerintem feltétlenül: nem az egyes paraszt, hanem az érdekvédelmi szervezet állt volna szemben a túlzásokkal. Hasonlóképpen a kontroll hiányára utal, hogy a tanácsrendszer bevezetése előtt – Budapest kivételével – az országban sehol sem voltak törvényhatósági választások. A politikai rendszernek ez az alapvető eleme – a tanács – így majdnem teljesen felülről irányítottan épült ki és működött. Arról, hogy milyen nagy szerepe lehetett volna a közvetlen demokratikus ellenőrzésnek, a tömegek öntevékenységeinek, sokat mondanak az 1945 után létrejött népi szervek működésének tapasztalatai. Közismert, hogy a bérből és fizetésből élők ebben az időben nehéz körülmények között éltek. Miből adódott akkor a lelkesedés? A tapasztalatok szerint nem kis részben abból, hogy az üzemi bizottságokban, a földigénylő bizottságokban és a hasonló testületekben a

munkásnak és a parasztnak közvetlen beleszólása volt a dolgokba, közvetlenül érzékelhette és alakíthatta saját reális életlehetőségeit. Ez sorvadt el 1949 után, s bizonyos tekintetben ennek mindmáig érezhető a hatása.

Csizmadia Ernő: Az 1945–1948 közötti fejlődésnek éppen az a hallatlan pozitív vonása, hogy a vezetés fel tudta vetni a magyar valóság leglényegesebb kérdéseit, képes volt a legégetőbb gyakorlati feladatokra mozgósítani. Gondoljunk csak a földreformra, az infláció leküzdésére, a stabilizációra, a munkanélküliség felszámolására, az iparosítás megkezdésére. Ha ma kezdenénk el 1945-öt, akkor sem csinálnánk lényegében másképpen, mi is *azokat* a változásokat kezdeményeznénk. Nagyon rossz dolognak tartom tehát, ha az ötvenes évek hibáinak bírálatába ezek a kérdések is belekerülnek, s olyanért kezdjük el mentegetni magunkat, ami a legpozitívabb hagyományaink közé sorolható.

Lakos Sándor: Való igaz, az ötvenes évek nem az ég-ből pottyantak le. Ha azt keressük – a televízió egyik adása ezt tette –, hogy már 1945-ben, 1946-ban voltak-e előjelei az ötvenes évek hibáinak, minden bizonnyal találhatunk ilyeneket. Ez azonban nem adhat alapot olyan vélekedéshez, mintha már akkor hibás politikát folytattunk volna. Ez rossz következtetés lenne. Az ötvenes évek, a felszabadulást követő időszak, a háború után kialakult nemzetközi helyzet és természetesen maga a második világháború szorosan összefüggnek egymással. De az ötvenes évek hibás politikája egyikből sem következik, egyik által sem determinált. A felszabadulást követő esztendőik nagy pozitívumait nem lenne helyes megkérdőjelezni. Csak megemlíteném, hogy a magyarországi koalíciós időszak tapasztalatait nagy figyelemmel elemzik a nemzetközi kommunista mozgalomban, beleértve a nyugat-európai kommunista pártokat is.

Király István: Érdekes problémát rejt magában az a

kérdés, amit Balogh Sándor vetett fel, hogy az ötvenes években megszűnt az intézményes társadalmi kontroll. Ez igaz, de nem szűnt meg egy másik, nem intézményes kontroll: az emberi minőség kontrollja. Ha nem volt is intézményes kontroll, a tisztességes pártmunkásoknak, mozgalmi vezetőknek, az egyszerű párttagoknak a nép iránti elkötelezettsége sok mindent korrigált. És hogyha mi ezt az emberi korrekciót nem vesszük figyelembe, ha az egész akkori vezetést, a funkcionáriusokat, sőt az egész párttagságot a politikai kalandor Farkas Mihállyal azonosítjuk, akkor semmibe vesszük azokat az emberi értékeket, amelyek akkor a szocializmus erőit jelentették: semmibe vesszük a veterán kommunisták tisztességét, a frissen jött kommunisták messianisztikus tisztességét és a néppel összeforrott kommunisták tisztességét.

Hajdu Tibor: Nem értjük meg a kort, ha nem vesszük számításba, hogy a folyamatokban mennyire fontos szerepet játszottak az emberi tényezők. Nem elegendő csak a politikai vonalat nézni, az sem mellékes, hogy kik hajtották ezt végre. Egyrészt becsületes öreg forradalmárok, amíg le nem csukták jó részüket, másrészt lelkes fiatalok, amíg ki nem ábrándították őket, harmadrészt régi szakemberek, akik félték, hogy mellőzni fogják őket. Volt tehát egy rossz politikai vonal, de a végrehajtásban, az alsóbb szinteken, a szakmai szinteken sikerült sok mindent lefaragni a hibákból. Ez magyarázza, hogy a hibás politika ellenére fontos eredmények is születtek. Az utóbbi években viszont olykor a fordítottját tapasztaljuk: a helyes politika megvalósulása a gyakorlati cselekvés során némelykor deformálódik, mert túl sok bürokratikus közvetítő elem iktatódik be a vezetés és a végrehajtás szintjei közé.

Bacsó Péter: Azért ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az ötvenes években a morális viszonyok is eltorzultak.

Ezt a korszak nehezen jóvátehető oldalának tartom: a feljelentéseket, a névtelen leveleket, az emberi viszonyoknak ezt az elmérgeződését. Igaz, milliók és milliók tényleg hallatlan őszinte hittel csinálták még a tulajdonképpen elhibázott dolgokat is. Aztán beállt a tudathasadás, nem hittem saját barátomnak sem, de úgy csináltam, mintha hinnék, mert nem mertem mást tenni. Morálisan ez a kettősség volt a legrombolóbb, és a művészetnek – szerintem – leginkább ez ellen, ennek következménye, a korszakkal kapcsolatban ma is érződő szkizofrénia ellen kell harcolnia. Vagyis nem a korszak valóságos termelési, társadalmi viszonyai ellen folyik itt a küzdelem, hanem a morális vetületek és következmények ellen, amelyek – szerintem – alapvetőek. A filmekben is ábrázoljuk a „pozitív hőst”, akiben van valami hallatlan vonzódás az emberi tisztességhez. Ez az az arkhimédészi pont, ahonnan kiindulva a bírálathoz nem lehet más, mint a tisztességtelen politikai rendszer bírálata. Nem indulhatunk ki másból, csak a legmagasabb rendű értékekből, az emberi méltóságból – amelyet megsértettek, megaláztak.

Király István: A szocializmust csak a legmagasabb rendű értékekben lehet és szabad megragadni, ezzel egyetértek. De ha így van, miért nem ábrázolja a film például azt a kommunistát, aki az emberiség és a nemzet legnagyobb értékeiért küzdött, és akit 1956-ban mégis a nép ellenségének kiáltottak ki?

Bacsó Péter: Ezt én megpróbáltam a „Tegnapelőtt” című filmemben, ahol megkíséréltem ezt a dilemmát ábrázolni.

Király István: Itt látom a művészet különleges felelősségét. A legnagyobb tragédiának tartanám, ha a mi nemzedékünk hagyná, hogy a fiatal nemzedék nem létezőnek tekintse mindazt, amiért hittel küzdöttünk, ami valódi értéként maradandó az ötvenes években is.

Nem állunk messze tőle. Ha egy fiatal megkérdezik, milyen ember az, aki az ötvenes években kommunista volt, elég egyértelműen válaszol: vagy gyáva, vagy gazember. Azt, hogy az ötvenes években a kommunisták óriási többsége áldozatkész, nagyszerű ember volt, akit nagy eszmények vezéreltek, ezek szerint élt és dolgozott, őszintén csinálta, amit csinált, s nem a törvénytelen ségek szószólója, de a szocializmus építésének önzetlen munkása volt – ezt a mai fiatalok nem tudja. Mi magunk szennyeztük be előtte nemzedékünk múltját. A múltból beszélve filmben, irodalomban jobbra csak a negatívumokat emlegetjük. Félreértés ne essék: nem szabad hallgatni ezekről. Mert teljesen igaz, hogy volt egy hatalmi cinizmus is, a Rákosi-csoport hatalmi cinizmusa. És volt olyan is, aki gyáva vagy karrierista volt. De a mai fiatalok gyakran csak a gyávákat, a karrieristákat és a cinikusokat látják a filmek s más művészi alkotások tükrében, a többiek – a többség – sokszor kiesnek látókörükből.

Lakos Sándor: Úgy érzem, itt elérkeztünk egy nagyon alapvető kérdéshez. Mégpedig ahhoz, mennyire kell különböző területeken tevékenykedve, azonos módon megítélnünk az alapkérdéseket. Elismerem, hogy más a művészet, a színház, az irodalom szerepe, mint a teóriaé és a tudományé, de ennyire alapvető kérdésben, mint amiről vitázunk – a műfaji sajátosságokat szem előtt tartva –, mégiscsak nagyobb egyetértésben kellene dolgoznunk. Most rossz munkamegosztás alakult ki: az iskola, a politikai oktatás átfogó képet próbál adni – távolról sem kielégítő eredménnyel –, a művészet pedig ezzel egyidejűleg többnyire csak az egyik oldalt mutatja fel. Szerintem – végső fokon – ez a művészet hitelét is veszélyezteti. Erdemes lenne a kiegyensúlyozottabb közelítés lehetőségein elgondolkodnunk. Azt hiszem, a megítélésben lényeges eltérések nincsenek. Úgy tűnik,

a megközelítésben, a feladat értelmezésében vannak különbségek. A párt állásfoglalásai azt tükrözik, hogy egészében vállalja a korszakot, miközben a leghatározottabban elhatárolja magát az akkori politikai vezetés hibás, bűnös cselekedeteitől. De vajon adhatunk-e egységes értékelést a korszakról enélkül? Szerintem nem. Amíg az ideológiai front bizonytalan, amíg a művészet szenvedélyesen csak az egyik oldalt mutatja be, addig nem számíthatunk egységes képre, legfeljebb eléggé vegyes érzelmekre. Egyetértek több felszólalóval abban, hogy szükség van egy olyan tudományos megítélésre, amely alapot ad a speciális ábrázoláshoz, a részletek kiemeléséhez.

Urbán Károly: Az ötvenes évekről való gondolkodást ma döntően a művészetek befolyásolják. Kétségtelen, hogy az olvasó nem ugyanazt várja a szépirodalomtól, mint a tudományos munkáktól. De érdekelheti, hogy a művészetek által felvetett kérdésekre milyen választ tud adni a tudomány. El kell hárítani azokat az akadályokat, amelyek a történetírás tudatformáló szerepének érvényesülését gátolják. Ha belátható időn belül a történettudományi kutatások által hitelesített álláspont kialakulását várjuk a vitatott kérdésekben, ahhoz feltétlenül oldani kell a kutatások terén fennálló kötöttségeken, különösen a levéltárak vonatkozásában. Ezzel együtt gyarapítani kellene a korszakkal foglalkozó, hozzáférhető – tehát nem csak a szakfolyóiratokban megjelenő – publikációkat. Ugyancsak nagy szüksége van a történetírásnak a kortársak visszaemlékezéseire is. Nem kevesebb, hanem több memoár kell az ötvenes évekre vonatkozóan. De a tudatformálás alapját mégis a tudomány kiérlelt eredményeinek kell képezniük. Számos fontos kérdéseket mélyen elemző – tanulmány van már ma is, de nem jutnak el szélesebb körhöz.

Bacsó Péter: Vállalom, hogy a művészet, legalábbis a

filmművészet egyoldalúan tárgyalja ezeket az eseményeket, én magam is. A művészet feladata azonban nem az objektív analízis, hanem - hogy ezt a kifejezést használjam - az emocionális élményadás. Szerintem többféleképpen lehet értelmezni a korszakról szóló filmeket, Makk Károly „Szerelem”-jétől Kovács András „Ménegázdá”-jáig, az „Angi Verá”-tól az én „Tanú” című filmemig. Szerintem azért kell nagyon szenvedélyesen beszélni a korszak torzulásairól, mert egyedül csak ez hitelesítheti, hogy mi nem a szocializmus ellen, hanem a torzulások ellen lépünk föl.

Csizmadia Ernő: Megértem és elfogadom, hogy más módon mutatnak be egy-egy kérdést, mint ahogy azt esetleg szeretnénk. De azért az, hogy mit csinál az irodalom, a művészet, az oktatás, és hogy mit kellene csinálnia, a politikára is tartozik. A politika orientáló és koordináló szerepe itt nélkülözhetetlen. Nagyon bízom benne, hogy ezt most már általánosan felismerik. És azt is, hogy elkerülhetetlen az átfogó és világos állásfoglalás a tárgyalt kérdésben. Enélkül sem tájékozódni, sem cselekedni nem lehet.

Király István: Mondjuk meg őszintén, ha valaki megtanulja a tankönyvet és azután elmegy megnézni Bacsó Péter filmjét, akkor mindenképpen választania kell: az iskola mond-e igazat vagy a film. Mivel a film szebben fogalmaz, szuggesztívan hat, természetesen a filmnek hisznek, és teljesen átadják magukat a hangulati-érzelmi megítélésnek, a diszkontinuitásnak. De ha valaki átadta magát ennek az érzelemnek és hangulatnak, akkor könnyen átadja magát annak a politikai megítélésnek is, amely a nyugati világból árad. Ez pedig végül oda vezethet, hogy nemcsak az ötvenes éveket nem becsüli meg, hanem a szocializmust sem. És ez az a probléma, amiért a művészet felelőségét rendkívül fontosnak érzem, bár hozzá kell tenni, hogy a művészet itt csak tük-

röz valamit, amit teoretikusan sem tisztáztunk megfelelően.

Lakos Sándor: Függetlenül attól, hogy hol dolgozunk, a tudomány, az oktatás vagy a művészet területén, fő mondanivalónknak közel kell állnia egymáshoz. Ez persze – s ebben egyetérttek Urbán Károllyal – a tudományra is feladatokat hárít, s ehhez valóban javítani kellene a kutatás feltételeit. Nem hiszem azonban, hogy a levéltári szövegek önmagukban elegendőek lesznek a korszak teljes rekonstruálásához. S itt hadd térjek vissza Urbán Károly egy korábbi gondolatához. Nem vitatom a személyes érzékenységnek az objektív értékelést nehezítő hatását, mégsem hiszem, hogy objektívebb képet kápunk, ha már csak a dokumentumok lesznek, mi, a korszak szereplői pedig már nem. Attól tartok, hogy nehezebb lesz nélkülünk. Az archív anyagok nem tudják a valóságot egymagukban híven visszaadni, pontosan tükrözni azt, ami valóban történt: az akkori életet. Azt hiszem, hogy a mi generációnk kötelessége, hogy mindent megtegyen a múlt tisztázásának érdekében.

Hajdu Tibor: E kötelességek közé sorolnám, hogy ismételten számot vessünk azzal, mit indokolt megőrizni az akkor kialakult struktúrákból, s mi az, amin túllépett az idő. Nem akarok részletekbe bocsátkozni, de utalnék például közoktatási rendszerünkre vagy az ifjúsági mozgalom szervezeti struktúrájára, ahol még mintha túlságosan sokat őriznének a harminc-harmincöt éve kialakult módszerekből, keretektől.

Lakos Sándor: Egyetérttek Hajdu Tiborral: amikor az ötvenes évekről polemizálunk, kimondva-kimondatlanul azon is vitatkozunk, hogy mennyire okultunk az ötvenes évekből. Ilyen szempontból távolról sem „letudott” ez az időszak. Sok eset tanúsítja például, hogy még nem érvényesül megfelelően olyan hatékony kontroll, amely a vezetést megóvná a nem kellően megalapozott vagy

helytelen döntésektől, lehetetlenné tenné, hogy egyes vezetők visszaéljenek a hatalommal. Vagy itt van a politikai rendszer működése. Az ötvenes évek egyik nagy tanulsága volt, hogy a pártnak nem szabad mindent magára vállalnia, a párt nem lehet mindenható. Azt hiszem, a pártszervek, -apparátusok ma is többet vállalnak magukra, mint amennyit szabad lenne, amennyire szükség volna. Operatíván intézkednek konkrét ügyekben – ami sok energiát köt le, és nem visz a helyes irányba. A párt elvileg fellépett ez ellen; felelősen foglalkozik e jelenséggel, de a mai helyzettel még nem lehetünk elégedettek.

Csizmadia Ernő: A tanulságok közé sorolnám, hogy milyen nagy szerepe van a történelmi folyamatokban a politikai mozgásnak. Gondoljunk csak az akkori történelmi szituációkra. A gazdaság, az életszínvonal 1954–1955 felé már határozottan mozdult valamit előre, 1956 nyarára pedig kimondottan jobb helyzetbe kerültünk. Ennek ellenére a bizalmi válság éppen akkor kezdett tetőzni. Ez nagy tanulság. Nem akarok sablonosan aktualizálni, de ma sem elégedhetünk meg azzal, hogy a gazdaság lassan rendbe jön, az egyensúly visszabilen, a termelés kibontakozik. Törődnünk kell a tudattal, az erkölccsel, a politikai szférával is, mert csak így őrizhető meg a bizalom.

Lakos Sándor: Az elhangzottakból, ha szabad így fogalmazni, kitűnik, hogy kétfrontosan kell foglalkoznunk az ötvenes évekkel. Az a feladatunk, hogy az új kutatási eredményeket, az új elméleti eredményeket is figyelembe véve, árnyalt, differenciált, hiteles képet állítsunk szembe a szélsőségekkel. Úgy gondolom, szabad és szükséges is, hogy folyamatosan pontosabbá tegyük nézeteinket, árnyaltabbá téve állásfoglalásunkat. A párt 1956–1957-es dokumentumaiban az áll, hogy egészében vállaljuk az ötvenes éveket, mert a hibák ellenére a po-

zitivumok domináltak. Az 1962-es határozat, amely a személyi kultusz problémakörét lezárta, viszont egyes személyiségekről szólva árnyaltabban és némileg más-képp is fogalmaz. Időközben ugyanis új tények tárultak fel, s ezeket figyelembe kellett venni. Ha tehát ma új tények, illetve a végbement fejlődés tanulságai alapján pontosabban ítélnünk meg bizonyos akkori jelenségeket, jogunk és kötelességünk is árnyaltabbá, meggyő-zőbbé, elfogadhatóbbá tenni értékelésünket. A lényeges kérdések megválaszolása kötelességünk önmagunkkal, de az egész nemzetközi munkásmozgalommal szemben is. Amikor eszmei ellenfeleink újra meg újra előveszik, felhánytorgatják az ötvenes évek torzulásait, nekünk sem szabad hallgatnunk. Arra van szükség, hogy bá-t-ran, felelősen érveljünk, mert a szocializmus egészét érintő nagy jelentőségű kérdésekről, tanulságokról van szó.

A111245

Tartalom

Előszó

A Horthy-rendszer megítéléséről

A „fényes szelek”

Az ötvenes évekről

5

9

32

52

Három történelmi tárgyú kerekasztal-beszélgetést adunk közre kötetünkben: az első a Horthy-rendszer, a második a felszabadulás utáni éveket, a „fényes szelek”-et, a harmadik az ún. 50-es évek történetének mai értékelését és ábrázolását választotta témájául. A beszélgetések időrendileg összekapcsolódnak, együttesen közel négy évtizednyi időszakot tekintenek át a közelmúlt magyar történelméből. Mégsem elsősorban a kronológia köti össze őket, hanem sokkal inkább az, hogy napjaink történelmi vitáira reagálnak, a közvéleményt érdeklő, a köztudatban nem kellően tisztázott kérdésekre keresnek megalapozott, meggyőző választ. Közös vonásuk emellett az is, hogy a beszélgetők nem bocsátkoznak hosszú fejtegetésekbe, s rövid, tömören megfogalmazott véleményük személyes hangvétellel párosul, mindez pergővé, élvezetes olvasmánnyá teszi vitájukat. A magas színvonalat a történészekből, az irodalom és az irodalomtudomány, valamint a filmművészet művelőiből, korabeli és mai politikusokból álló neves szakértői gárda garantálja, személy szerint Bacsó Péter, Balogh Sándor, Berend T. Iván, Bokor Péter, Csizmadia Ernő, Fekete Sándor, Gosztanyi János, Hajdu Tibor, Juhász Gyula, Király István, Korom Mihály, Lakos Sándor, Révész Ferenc, Sipos Péter, Strassenreiter Erzsébet, Száraz György, Tömpe István és Urbán Károly.

A kerekasztal-beszélgetéseket a *Pártélet* c. folyóirat szerkesztősége szervezte és publikálta a lap egyes számaiban. Együtt most jelennek meg először.